

İKİ DENİZ, İKİ KAHRAMAN: ODYSSEUS VE SİNBAD

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Odysseus ile Sinbad, iki farklı medeniyetin deniz, yolculuk, kader, akıl, servet ve insan tasavvurunu taşıyan iki büyük anlatı kahramanıdır. Odysseus, savaşçı aristokrasinin dünyasından çıkar; Troya'dan İthaka'ya dönerek ailesini, kimliğini ve siyasî iktidarını yeniden kurmaya çalışır. Sinbad ise Bağdat ve Basra merkezli ticaret coğrafyasının tüccarıdır; her felâketten sonra zenginleşerek eve döner, fakat huzura kavuştuğunda yeniden denize açılır. Bu nedenle Odysseus dönüşün, Sinbad ise bitmeyen hareketin simgesidir. Metin, iki kahramanı mitoloji, antropoloji, psikoloji, edebiyat, sosyoloji, tarihî coğrafya ve dinler tarihi açısından karşılaştırır. Odysseus'un temel gücü mêtis, yani kurnazlık, sabır, kimlik değiştirme ve doğru ânı bekleme yeteneğidir. Sinbad'ın gücü ise çöken şartlar içinde fırsat bulabilmesi, tesadüfî kazanca ve yaşadığı travmayı anlatıya dönüştürebilmesidir. Odysseus'un Akdeniz'i eve dönüşü geciktiren kozmik bir engelken, Sinbad'ın Hint Okyanusu hem mezarlık hem pazardır. Her iki anlatı da yabancı coğrafyaları canavarlar, olağanüstü adalar ve bilinmeyen toplumlar üzerinden kurarken medeniyetlerin kendi korkularını dışarıya yansıtır. Tanrılar ve kader kahramanların hayatını kuşatır; ancak insanî sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Odysseus siyasî iktidarını, Sinbad ekonomik üstünlüğünü hikâyeleri aracılığıyla meşrulaştırır. Edebî bakımdan destan ile masalın ayrıldığı yerde anlatıcının iktidarı belirginleşir: Hayatta kalan, ölenlerin sessizliği içinde kendi kahramanlığını kurar. Sosyolojik okumada Odysseus toprağa bağlı kralı, Sinbad dolaşıma bağlı sermayeyi temsil eder; Penelope'nin bekleyişi, hamalın emeği, denizcilerin ölümü ve hizmetkârların görünmezliği ise büyük kahramanlık anlatılarının arkasında bırakılan insanî bedeli açığa çıkarır. Böylece metin, kahramanlığı yüceltmekten çok onun ahlâkî ve sınıfsal bedelini derinlemesine sorgular. Sonuçta biri kökü, diğeri ufku temsil eder. İnsan ise ait olma arzusu ile bilinmeyene gitme ihtiyacı arasında yaşar; bilgelik, ev ile yol arasındaki ahlâkî ölçüyü kaybetmemektir.

1. İki Kahraman, İki Deniz, İki Medeniyet

İnsan karaya yerleşir, fakat kendisini denizde tanır. Kara, sınırları belli olan dünyanın adıdır: ev, aile, mülkiyet, yasa, soy, iktidar ve gündelik tekrar. Deniz ise bütün bu kesinlikleri bozan büyük belirsizliktir. Orada yol kaybolur, kimlik aşınır, dil yetersizleşir; insan, kurduğu medeniyetin kabuğundan çıkarak korkusu, arzusu ve hayatta kalma güdüsüyle baş başa kalır. Odysseus ile Sinbad tam da bu yüzden yalnızca iki macera kahramanı değildir. Onlar, iki ayrı tarihî dünyanın deniz üzerinde kendi insan tipini sınamasıdır. Biri Ege ve Akdeniz havzasının savaşçı-aristokratik hafızasından; diğeri Bağdat, Basra ve Hint Okyanusu ticaret ağlarının kozmopolit hayal gücünden doğar.

Odysseus'un hikâyesi, Troya Savaşı'nın ardından İthaka'ya dönmeye çalışan bir kralın *nostos*udur; yani yalnızca coğrafi değil, siyasî, ailevî ve ontolojik bir eve dönüş hareketidir. *Odysseia*, sözlü destan geleneğinden gelen ve bugün bildiğimiz biçiminin yaklaşık MÖ VIII. yüzyılda oluştuğu kabul edilen bir şiir dünyasına aittir. Destanın örgütleyici eksenini, Odysseus'un Troya'dan İthaka'ya ulaşması, evini işgal eden talimleri ortadan kaldırması ve parçalanmış düzenini yeniden kurmasıdır. Odysseus bu bakımdan "gezmek isteyen" bir turist değil, dönmesi engellenen bir hükümdardır. Onun yolculuğunun nihai ölçüsü gördüğü ülkeler değil, geri alabildiği evdir.

Sinbad ise başka bir dünyanın çocuğudur. *Binbir Gece* anlatı evreninde Bağdatlı zengin bir tüccar olarak belirir; yedi yolculuğunu yoksul hamal Sinbad'a ve çevresindeki dinleyicilere anlatır. Hikâyeler onu Bağdat'tan Basra'ya, oradan Hint Okyanusu'nun adalarına, ticaret limanlarına, canavarlarla ve olağanüstü varlıklarla dolu belirsiz coğrafyalara taşır. Sinbad külliyesi, Arap, İran ve Hint anlatı unsurlarının; gerçek denizci tecrübelerinin, ticaret bilgisinin ve "acayip yaratıklar ile ülkeler" edebiyatının iç içe geçtiği çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Sinbad'ın denizi, savaş sonrasında eve dönülen bir boşluk değil; malın, servetin, söylentinin, inancın ve hikâyenin dolaştığı büyük bir ekonomik evrendir.

Burada "mitolojik kahraman" sözü de dikkatle kullanılmalıdır. Odysseus doğrudan tanrıların, kehanetlerin ve kahramanlık çağının içinde yaşar; Sinbad ise tanrısal soy taşımayan, olağanüstü varlıklarla karşılaşsa da esasen insan kalan bir masal kahramanıdır. Bu fark önemlidir. Odysseus'un olağanüstülüğü, içinde yaşadığı kozmik düzenin parçasıdır; Sinbad'ın olağanüstülüğü ise sıradan bir tüccarın akıl almaz şeylerden sağ çıkabilmesindedir. İlki kutsal geçmişin hafızasını, ikincisi limanlarda çoğalan rivayetlerin esnekliğini taşır. Dolayısıyla karşılaştırma, iki metni aynı türe indirgeyerek değil; destan ile masalın insanı nasıl farklı biçimlerde büyüttüğünü sorarak yapılmalıdır. Destan kahramanı toplumsal düzeni temsil eder, masal kahramanı ise düzenin dışına çıktığında bireysel becerisini sınar.

Bu nedenle iki kahramanı aynı kalıba sokmak yanlış olur. Odysseus destan kahramanıdır; Sinbad masal ve seyahat romansı kahramanı. Odysseus'un meşruiyeti soyundan, krallığından, savaşçılığından ve tanrılarla kurduğu ilişkiden gelir. Sinbad'ın itibarı ise ticaret yapabilmesinden, felâketlerden kurtulmasından, servet biriktirmesinden ve yaşadıklarını ikna edici biçimde anlatmasından doğar. Biri dünyaya bir tahtın sahibi olarak çıkar; diğeri dünyada dolaşarak kendi zenginliğinin ve statüsünün hikâyesini kurar. Odysseus kaybettiği iktidarı geri ister. Sinbad ise her yolculukta yeni bir servet ve yeni bir anlatı sermayesi üretir.

Odysseus'un denizle ilişkisi esasen cezalandırıcıdır. Poseidon'un öfkesi, fırtınalar, canavarlar, büyücüler ve ayartıcı kadın figürleri onun dönüşünü geciktirir. Deniz, ev ile kahraman arasına giren ilâhî ve kozmik bir engeldir. Sinbad'ın denizi de ölümcüldür; gemiler parçalanır, adalar çöker, kuşlar taş yağdırır, insanlar esir edilir. Fakat aynı deniz Sinbad'a elmas, inci, fildişi, egzotik mallar ve sosyal yükseliş de sunar. Odysseus için deniz çoğunlukla aşılması gereken bir mesafe; Sinbad içinse hem mezarlık hem pazardır. Birinde dalga, dönüşün düşmanıdır; diğesinde kazancın kumarıdır.

Burada iki farklı medeniyet insanı görünür hâle gelir. Homerosçu dünyada ideal erkek, savaşta yiğit, mecliste etkili, evinde hükümrân, yabancı karşısında tedbirli ve tanrılar karşısında ölçülü olmalıdır. Fakat Odysseus bu savaşçı idealin içine başka bir güç sokar: kurnaz akıl, dil ustalığı, sabır, kılık değiştirme ve doğru ânı bekleme yeteneği. O, yalnızca kılıcıyla değil, hikâye kurarak yaşar. Kim olduğunu söylemek kadar kimliğini saklamak da onun siyasetidir. İthaka'ya döndüğünde bir kral gibi değil, dilenci kılığında içeri girer; çünkü çıplak güç, bilgi olmadan kördür. Antik tasvirlerde de onun eve dönüşü, kimliğini gizlemesi ve hanesini yeniden ele geçirmesiyle birlikte düşünülür.

Sinbad'ın akli ise savaş meydanının değil, hareketli ticaret dünyasının akıldır. O, çoğu zaman ne gideceği coğrafyayı bütünüyle bilir ne de başına gelecek felâketi önceden hesaplar. Onun meziyeti kusursuz plân

yapmak değil, plân çöktüğünde yaşamaya devam edebilmektir. Tahta parçası sal olur, kuş pençesi ulaşım aracına, elmas vadisi ticârî fırsata, esaret yeni bir başlangıca dönüşür. Sinbad'ın zekâsı, düzen kuran akıldan çok, düzensizlik içinde imkân bulan akıldır. Bu bakımdan o, yalnızca tüccar değil, belirsizlik girişimcisidir. Kapitalizmin modern girişimcisi kadar hesapçı değildir; fakat risk, kazanç ve tekrar arasındaki bağı erken bir anlatı biçiminde temsil eder.

İki anlatıda ev de aynı şeyi ifade etmez. İthaka, Odysseus'un kimliğinin merkezidir. Penelope, Telemakhos, yaşlı baba Laertes, sadık hizmetkârlar, saray ve zeytin ağacından yapılmış evlilik yatağı; hepsi onun "kim olduğunu" doğrulayan hafıza işaretleridir. Odysseus evine ulaşamazsa yalnızca ülkesini değil, adını da kaybedecektir. Sinbad'ın Bağdat'ı ise sabit kimliğin kutsal merkezi olmaktan çok, seferler arasında dinlenen, servetin sergilendiği ve yaşananların hikâyeye dönüştürüldüğü bir merkezdir. Sinbad denizde mal kazanır, fakat itibarını Bağdat'ta anlatırken kazanır. Yoksul hamalın karşısında yedi gün boyunca yolculuklarını anlatması, servetin yalnızca sahip olunarak değil, açıklanarak meşrulaştırıldığını gösterir. Anlatının çerçevesinde denizci Sinbad'ın zenginliği ile hamal Sinbad'ın yoksulluğu doğrudan karşı karşıya getirilir.

Bu karşıtlık bizi temel meseleye getirir: Odysseus'un hareketi çizgisel, Sinbad'ınki döngüseldir. Odysseus Troya'dan çıkar ve bütün sapmalara rağmen İthaka'ya yönelir. Yolculuğunun anlamı sona ermesindedir. Sinbad ise döner, zenginleşir, rahat eder; sonra yeniden denize açılır. Onun yolculuğunun anlamı bitmemesindedir. Odysseus eve vararak kendisini tamamlamak ister; Sinbad evde tamamlanamadığı için yeniden hareket eder. Biri kayıp düzenin, diğeri huzursuz arzunun kahramanıdır.

Fakat ikisinin ortaklaştığı yer daha derindedir: Her ikisi de hayatta kalabilmek için dünyayı okumak zorundadır. Canavarın ne olduğunu, yabancıнын niyetini, rüzgârın yönünü, sözün zamanını ve korkunun sınırını anlamayan kişi denizde yaşayamaz. Böylece deniz, kahramanlığı kas gücünden çıkarıp yorumlama yeteneğine bağlar. Odysseus ile Sinbad'ın asıl silâhi gemileri değildir; işaretleri okuyabilmeleridir.

Bu yüzden bu iki figürü karşılaştırmak, "Batı'nın kahramanı" ile "Doğu'nun kahramanı" arasında kolaycı bir müsabaka kurmak değildir. Mesele, iki medeniyetin dünyaya açılırken neyi yanına aldığını görmektir. Odysseus evini sırtında taşır; Sinbad pazarın kokusunu. Odysseus'un ufkunda dönüş, Sinbad'ın ufkunda yeniden kalkış vardır. İkisi de denizi aşar; fakat biri kıyıya kavuşmak, diğeri kıyının yetmediğini yeniden keşfetmek için.

Filozof Kirpi: "Odysseus denizi aşarak evine döndü; Sinbad eve dönerek denize neden muhtaç olduğunu anladı."

2. Mitolojik Kökenler ve Kahramanın Arketipi

Odysseus ile Sinbad'ı yan yana getirdiğimizde ilk bakışta aynı kahraman tipinin iki ayrı kültürdeki karşılığıyla karşılaştığımız düşünülebilir: İkisi de denize açılır, bilinmeyen adalara düşer, canavarlarla karşılaşır, ölümden kurtulur ve sonunda evine döner. Fakat bu yüzeysel benzerlik, iki figür arasındaki esas farkları gizleyebilir. Çünkü Odysseus ile Sinbad yalnızca farklı maceralar yaşayan iki yolcu değil, kahramanlığın ne olduğuna dair iki ayrı medeniyet tasavvurudur. Odysseus, kutsal geçmişin içinden gelen destansı kahramandır; Sinbad ise ticaret yollarında, liman söylencelerinde ve halk hayal gücünde sürekli yeniden kurulan masalsı kahramandır. Biri mitolojik düzenin içinde doğar, diğeri mitolojik kalıntıları gündelik insanın macerasına dönüştürür.

Odysseus'un kökleri Yunan kahramanlık çağının aristokratik dünyasına uzanır. O, İthaka kralı Laertes'in oğlu, Penelope'nin eşi, Telemakhos'un babası ve Troya Savaşı'nın önde gelen kumandanlarından biridir. Kahramanlığı soy, savaş, iktidar ve tanrılarla kurulan ilişki tarafından belirlenir. Ancak onu Akhilleus, Aias ya da Diomedes gibi savaşçılardan ayıran şey bedensel kudreti değil, aklının biçimidir. Odysseus'un temel

niteliği Yunan düşüncesinin *mêtis* kavramıyla açıklanabilir: değişen şartları sezme, hile kurma, sözleri eğip bükme, kimliği gizleme, zamanı bekleme ve güçsüz görünen bir konumdan üstünlük üretme yeteneği.

Akhilleus açık savaşın kahramanıdır; Odysseus ise belirsizliğin. Akhilleus kim olduğunu bütün ihtişamıyla ortaya koyar, Odysseus ise yaşamak için bazen kimliğini siler. Kiklop Polyphemos'a adının "Hiç Kimse" olduğunu söylemesi, bu kahramanlık biçiminin en yoğun ifadesidir. Odysseus, kendisini yok ederek kurtulur. Güçlü rakibini doğrudan yenemediğinde dili bir silâha, ismi bir tuzağa, görünmezliği bir üstünlüğe dönüştürür. Bu nedenle Odysseus arketipi, kahramanlığın yalnızca cesaret değil, yorumlama ve aldatma yeteneği olduğunu gösterir.

Fakat Odysseus'un aklı ahlâkî bakımdan bütünüyle masum değildir. Onun zekâsı, hakikat sevgisinden çok hayatta kalma zorunluluğuyla ilgilidir. Gerektiğinde yalan söyler, kimliğini değiştirir, karşındakini yanıltır ve anlatıyı kendi lehine biçimlendirir. Bu yönüyle yalnızca bilge kral değil, "hilebaz kahraman" arketipine de yaklaşıp. Mitolojilerde hilebaz figür, kuralları ihlâl eden, sınırları karıştıran ve düzeni bozarken yeni bir düzen kuran kişidir. Hermes, Loki, Anansi ya da tilki figürleri farklı kültürlerde bu niteliği taşır. Odysseus bütünüyle bir hilebaz değildir; çünkü amacı kaosu büyütmek değil, kaybettiği düzeni yeniden kurmaktır. Ancak kaosun içinden geçebilmek için hilebazın silâhlarını kullanır.

Sinbad'ın mitolojik kökenleri ise belirli bir kutsal soy ağacına bağlanamaz. Onun babası bir tanrı, annesi bir tanrıça değildir; adına kurulmuş bir şehir devleti ya da hanedan meşruiyeti bulunmaz. Sinbad, tek bir yaratıcı tarafından bir defada oluşturulmuş yekpare bir kahramandan çok, yüzyıllar boyunca Hint, İran, Arap ve Mezopotamya anlatı unsurlarının birleşmesiyle oluşmuş bir kültürel terkiptir. Gerçek denizcilerin başından geçenler, tüccarların aktardığı olağanüstü hikâyeler, coğrafya kitaplarındaki tuhaf yaratıklar, Hint masalları ve eski mitolojik motifler Sinbad'ın yolculuklarında birbirine karışır.

4

Bu bakımdan Sinbad, mitolojinin masal içinde dünyevileşmiş biçimidir. Onun karşılaştığı dev kuş Ruh, yaşayan ada sanılan büyük balık, elmaslarla dolu uçurumlar, dev yılanlar ve insan yiyen topluluklar yalnızca eğlenceli kurmaca unsurları değildir. Bunlar, insanlığın bilinmeyen doğa karşısında ürettiği çok eski korkuların yeni anlatı biçimleridir. Denizci, haritasını çıkaramadığı coğrafyayı önce canavarlaştırır. Bilmediği hayvanı büyütür, anlamadığı toplumu vahşileştirir, ulaşamadığı adayı büyülü hâle getirir. Sinbad hikâyeleri bu nedenle yalnızca bireysel macera değil, coğrafi cehaletin mitolojik üretimidir.

Odysseus'un canavarları ile Sinbad'ın canavarları arasında da önemli bir fark vardır. Odysseus'un karşılaştığı varlıklar çoğu zaman kozmik ve ahlâkî bir düzenin içindedir. Polyphemos yalnızca iri bir yaratık değil, misafirperverlik yasasını tanımayan bir barbarlık figürüdür. Sirenler yalnızca öldürücü kadınlar değil, insanın bilme arzusunu ölümlle birleştiren varlıklardır. Kirke, hayvansal dürtü ile insanî bilinç arasındaki sınırı bozar. Kalypso ise ölümsüzlük karşılığında yurdundan vazgeçme teklifidir. Odysseus'un karşılaştığı her varlık, onun karakterindeki bir gerilimi dışarıya taşır.

Sinbad'ın olağanüstü varlıkları ise daha çok dünyanın ölçsüzlüğünü gösterir. Dev kuş, büyük balık, uçsuz bucaksız yılan ya da bilinmeyen ada, insana evrenin kendi hesabından daha büyük olduğunu hatırlatır. Sinbad bunlarla çoğu zaman ahlâkî bir sınavdan geçmek için değil, hayatta kalmak ve kazanç sağlamak için karşılaşır. Odysseus'un canavarı insanın içindeki zaafı görünür kılarken, Sinbad'ın canavarı dünyanın insan ölçüsüne sığmadığını gösterir.

Joseph Campbell'ın "kahramanın yolculuğu" modeli her iki anlatıyı anlamak için belirli ölçüde kullanılabilir. Campbell'ın şemasında kahraman alışılmış dünyadan ayrılır, eşiği geçer, sınavlardan geçer, yardımcılarla ve düşmanlarla karşılaşır, dönüşür ve elde ettiği bilgiyi toplumuna taşır. Odysseus bu modele oldukça yakın görünür. Troya'dan ayrılır, tanrılar ve canavarlarla mücadele eder, yeraltı dünyasına iner, kimliğini kaybeder, yeniden kurar ve İthaka'ya döner.

Fakat Odysseus'un hikâyesi klasik anlamda bir "çağrıya cevap verme" macerası değildir. O savaşa gitmiş, savaş bitmiş ve şimdi eve dönmeye çalışmaktadır. Asıl macera, kahramanın bilinmeyene gitmesinden çok, bildiği yere dönememesidir. Bu nedenle Odysseus'un yolculuğu keşif kadar kaybın, kahramanlık kadar gecikmenin hikâyesidir. Campbell'ın şeması dönüşü başarı olarak görür; *Odyseia* ise dönüşün ne kadar kanlı, kırılmalı ve belirsiz olabileceğini gösterir.

Sinbad ise Campbell'ın tekel kahramanlık çevrimini bozar. Onun macerası bir kez yaşanıp tamamlanmaz. Yedi kez başlar, yedi kez sona erer ve her seferinde aynı huzursuzluk tarafından yeniden üretilir. Sinbad evine döner, servet kazanır, rahata kavuşur; fakat kısa süre sonra yeniden denize açılır. Dolayısıyla onun yolculuğu çizgisel değil, bağımlılık derecesinde döngüsel. Kahraman dönüşür ama dönüşüm onu yoldan kurtarmaz. Tam tersine, her kurtuluş yeni bir yolculuğun psikolojik sermayesine dönüşür.

Carl Gustav Jung'un arketip kavramı açısından Odysseus, benliğin parçalanmadan bilinmeyene girme ve yeniden bütünleşme çabasını temsil eder. Onun karşısına çıkan kadınlar, canavarlar, ölümler ve tanrılar, ruhsal dünyanın farklı kuvvetleri olarak okunabilir. Sirenler yasak bilginin cazibesi, Polyphemos kaba ve kör kuvvet, Kirke insanın hayvansal yanı, Kalypso zamansızlığa sığınma arzusu, Penelope ise kaybedilmemiş merkezin simgesidir. Ancak Jungcu yorumun tehlikesi, tarihî ve toplumsal farklılıkları evrensel ruh kalıpları içinde eritmesidir. Odysseus yalnızca insan ruhunun değil, belirli bir savaşçı aristokrasinin kahramanıdır.

Sinbad da "ebedî yolcu" arketipine yaklaştırılabilir. Fakat onun hareketi yalnızca insan ruhundaki macera dürtüsünden doğmaz. Ticaret, servet, sınıf atlama ve liman kentlerinin hareketli yapısı bu yolculuğun toplumsal zemini. Sinbad'ın macera arzusu ekonomik dünyadan bağımsız değildir. O bilinmeyeni yalnızca görmek istemez; bilinmeyenden değerli bir şeyle dönmek ister. Bu nedenle onun kahramanlığı modern girişimci mitinin erken bir gölgesini taşır: Risk alan, kaybeden, yeniden başlayan, fırsat bulan ve başarı hikâyesini toplumsal itibara dönüştüren insan.

Odysseus ile Sinbad'ın ortak arketipi, sınırı geçen insan olmalarıdır. Fakat geçtikleri sınırların anlamı farklıdır. Odysseus, düzenini yeniden kurabilmek için kaosa girer. Sinbad ise düzenin kendisine yetmediği için kaosa döner. Odysseus'un kahramanlığı eve sadakatle, Sinbad'ın hareket arzusuyla ölçülür. Biri kaybettiği merkeze ulaşmaya çalışır; diğeri her merkezde yeniden bir eksiklik hisseder.

Bu nedenle Odysseus, "dönen kahraman"; Sinbad ise "yeniden giden kahraman"dır. Odysseus'un miti insanın dünyayı gördükten sonra köklerine dönme arzusunu anlatır. Sinbad'ın masalı ise insanın kökleri olsa bile ufuk tarafından çağrılmaya devam ettiğini gösterir. Biri yurdun insan üzerindeki hakkını, diğeri yolun insan üzerindeki tahakkümünü temsil eder.

Filozof Kirpi: "Odysseus canavarı yenerek evine yaklaştı; Sinbad her canavardan kurtulduğunda yeni bir denize borçlandı."

3. Deniz Antropolojisi: Sınır, Korku ve Bilinmeyen Dünya

Deniz, insanlığın yalnızca üzerinden geçtiği bir coğrafya değildir; hakkında korkular, yasaklar, tanrılar, canavarlar ve kurtuluş hikâyeleri ürettiği kültürel bir bilinmezliktir. Karada yaşayan insan toprağı ölçülebilir, sınırlandırılabilir, ekip biçilebilir, üzerine ev kurulabilir ve onu mülkiyetine geçirebilir. Deniz ise kalıcı biçimde sahip olunamayan, sürülemeyen, duvarlarla çevrilemeyen bir alandır. Üzerinden geçilebilir fakat üzerinde yerleşik bir egemenlik kurulamaz. Bu nedenle deniz, insanın dünyayı denetleme iddiasına karşı duran en eski tabiat kuvvetlerinden biridir.

Odysseus ile Sinbad'ın yolculukları, iki farklı tarihî dünyanın deniz karşısındaki korkularını ve arzularını görünür kılar. Odysseus'un Akdeniz'i, tanidik kıyılarının hemen ötesinde başlayan kültürel yabancılığın denizidir. Sinbad'ın Hint Okyanusu ise uzak ticaret ağlarının, bilinmeyen adaların, egzotik malların ve olağanüstü varlıkların dünyasıdır. Her iki anlatıda da deniz, medeniyetin dışına açılan bir eşiktir. Fakat bu eşikten geçildiğinde karşılaşılan "öteki", çoğu zaman gerçek yabancından çok, anlatıyı üreten toplumun kendi korkularının büyütülmüş biçimidir.

Antropolojik açıdan sınır, yalnızca iki ülkeyi birbirinden ayıran çizgi değildir. Victor Turner'ın "eşiksellik" kavramıyla ifade ettiği üzere insan, eski konumunu terk edip yenisine henüz ulaşmadığı geçiş dönemlerinde belirsiz bir varlığa dönüşür. Deniz yolculuğu tam da böyle bir eşiksellik hâlidir. Yolcu, yurdundan ayrılmış fakat henüz başka bir yere ait olmamıştır. Kıyının yasaları geride kalmış, varılacak ülkenin yasaları ise henüz başlamamıştır. Denizci geçici olarak sınıfsız, yurtsuz, korunmasız ve kimliği askıya alınmış bir insandır.

Odysseus, İthaka kralıdır; fakat denizde krallığı ona sürekli bir güvence sağlamaz. Gemisi parçalandığında sıradan bir kazazedeye dönüşür. Çıplak biçimde kıyıya vurduğunda ne tacı ne ordusu ne de sarayı vardır. Kim olduğunu yeniden anlatmak, yabancıların misafirperverliğini kazanmak ve kendisini tehlikeli biri olarak görmelerini önlemek zorundadır. Deniz, onun toplumsal mevkiini siler; söz söyleme, bedenini denetleme ve çevresini doğru okuma yeteneğini sınar.

Sinbad'ın başına gelen de farklı değildir. Bağdat'ta zengin, itibarlı ve hizmetkârlarla çevrili bir tüccarken denizde gemisini, malını ve toplumsal konumunu defalarca kaybeder. Her kazada ekonomik kimliği sıfırlanır. Servet sahibi Sinbad, bir anda aç, çıplak, yalnız ve ölüm tehdidi altındaki insana dönüşür. Böylece deniz, toplumsal eşitsizlikleri geçici olarak askıya alır. Fakat bu askıya alma kalıcı bir eşitlik üretmez. Hayatta kalan kişi kıyıya ulaştığında yeniden mal, statü ve iktidar biriktirmeye başlar. Deniz bütün insanları aynı ölçüde kırılganlaştırır; kara ise onları yeniden sınıflandırır.

Mary Douglas'ın saflık ve tehlike üzerine geliştirdiği yaklaşım, bu anlatılardaki adaları ve yaratıkları anlamak bakımından önemlidir. Douglas'a göre kültürler, kategorilere sığmayan varlıkları çoğu zaman tehlikeli kabul eder. Ne tam anlamıyla kara ne de yalnızca canlı olan dev balık-ada, bu kategorik belirsizliğin kusursuz örneğidir. Sinbad ve arkadaşları üzerine çıktıkları yüzeyi ada sanır; ateş yakınca bu "ada" hareket eder ve dev bir deniz hayvanı olduğu anlaşılır. Korkunun kaynağı hayvanın büyüklüğü kadar, görünen şeyin gerçekte başka bir şey çıkmasıdır. İnsan, adlandırdığı dünyanın güvenilir olmadığını fark eder.

Odysseus'un karşılaştığı varlıklar da benzer biçimde sınırları bozar. Kirke'nin insanları hayvana dönüştürmesi, insan ile hayvan arasındaki kültürel çizgiyi ortadan kaldırır. Sirenler hem kadın hem kuş, hem bilgi kaynağı hem ölüm tuzağıdır. Skylla tek bir bedende birçok baş ve uzuv taşır. Polyphemos insan biçimindedir; konuşur, hayvan besler, mağarada yaşar, fakat Yunan dünyasının misafirperverlik ve toplumsal düzen kurallarını tanımaz. Bu varlıklar yalnızca biyolojik ucubeler değildir. Onlar, Yunan kültürünün "insan nedir?" sorusuna verdiği cevabın ters yüz edilmiş biçimleridir.

Özellikle Kikloplar, antropolojik bakımdan güçlü bir karşıt toplum modeli oluşturur. Tarım yapmaz, meclis kurmaz, ortak yasa tanımaz ve her aile kendi mağarasında yaşar. Polyphemos'un "canavarlığı" yalnızca tek gözlü oluşundan kaynaklanmaz; toplumsal kurumların dışında yaşamasından doğar. Odysseus'un dünyasında medeniyet; ekili toprak, gemicilik, pazar, toplantı, yasa, evlilik düzeni ve misafirperverlik üzerinden tanımlanır. Bunların bulunmadığı toplum, bedensel olarak insana benzese bile "vahşi" sayılır.

Burada anlatının ideolojik tarafı görünür hâle gelir. Medeniyet kendisini tanımlarken ötekini çoğu zaman eksik, ölçsüz veya insanlık dışı gösterir. Claude Lévi-Strauss'un işaret ettiği ikili karşıtlıklar açısından Odysseus'un dünyası; pişmiş ile çiğ, kültür ile tabiat, yasa ile keyflik, yerleşiklik ile başıboşluk arasında

kurulmuştur. Polyphemos, Yunan toplumunun kendisinde görmek istemediği özelliklerin dışarıya taşınmış şeklidir: ölçsüz iştah, yasadışı güç, misafire düşmanlık ve kör şiddet.

Fakat Odysseus'un "medenî" dünyası da şiddetten arınmış değildir. Troya'nın yıkımı, yağma, köleleştirme ve taliplerin topluca öldürülmesi, medeniyet iddiasının ardındaki kanı açığa çıkarır. Dolayısıyla destanın barbar ile medenî arasında kurduğu karşıtlık, eleştirel biçimde okunmalıdır. Polyphemos korkunçtur; fakat Troya'yı yakan ordular masum değildir. Canavarın mağarada yaptığı ile kahramanların savaş meydanında yaptığı arasındaki fark, bazen ahlâktan çok anlatıyı kimin kurduğıyla ilgilidir.

Sinbad'ın karşılaştığı yabancı topluluklar da benzer bir sorun taşır. Uzak adaların insanları, kimi hikâyelerde yamyam, dev, büyücü, siyah tenli tehdit veya anlaşılmasız âdetlerin sahibi olarak tasvir edilir. Bu betimlemeler, tarihî gerçekliği doğrudan yansıtmaz. Denizcilerin korkuları, eksik bilgileri ve kendi kültürel üstünlük duyguları anlatıya karışır. Bilinmeyen topluluk, tanınmadan önce canavarlaştırılır. Yolcu, yabancıнын dilini anlamadığında onun insanlığından kuşkulandır; kendi dilini insanlığın ölçüsü sanır.

Bu durum yalnızca Sinbad anlatılarına özgü değildir. Seyahat edebiyatının geniş bir bölümünde uzak coğrafyalar, olağanüstü bedenler ve tuhaf âdetlerle tasvir edilmiştir. İnsanın başı olmayan topluluklar, devler, cüceler, köpek başlı insanlar ve yamyam kavimler, eski çağlardan Orta Çağ'a kadar coğrafi tahayyülün parçası olmuştur. Haritanın bittiği yerde söylene başlar. Bilginin bulunmadığı boşluk, tarafsız kalmaz; korku ve hayal gücü tarafından doldurulur.

Bronisław Malinowski'nin Trobriand Adaları'nda incelediği kula değişim sistemi, deniz yolculuğunun yalnızca ekonomik alışveriş olmadığını gösterir. İnsanlar kimi zaman maddî kazançtan daha fazla itibar, bağ, dostluk ve toplumsal tanınma için denize açılır. Sinbad'ın yolculukları da bu geniş anlamda okunabilir. O mal taşır, alışveriş yapar ve servet kazanır; fakat aynı zamanda hikâyeye, ün ve toplumsal prestij biriktirir. Dönüşünde yalnızca inci ve elmas getirmez; başkalarının yaşayamayacağı şeyleri yaşamış insan olmanın ayrıcalığını getirir.

Bu nedenle Sinbad'ın asıl sermayesi yalnızca mal değildir. O, deneyimi anlatıya ve anlatıyı itibara dönüştürür. Yoksul hamal Sinbad'ın karşısında seyahatlerini anlatması, zenginliğinin ahlâkî hesabını verme girişimi olarak da okunabilir. Hamal, aynı adı taşıdığı hâlde yük taşımakta; denizci Sinbad ise başkalarının taşıdığı mallarla zengin olmaktadır. Anlatı bu sınıfsal uçurumu bütünüyle ortadan kaldırmaz. Fakat zengin Sinbad, servetinin kolayca edinilmediğini, ölüm tehlikeleriyle ödendiğini anlatarak üstün konumunu meşrulaştırır.

Odysseus'un anlatısı ise aristokratik dünyanın misafirperverlik kurumunu merkeze alır. Yabancı bir insan kıyıya vurduğunda onun kimliği sorulmadan önce yiyecek, içecek, yıkanma ve güvenlik sağlanmalıdır. Bu düzen yalnızca nezaket değil, kutsal bir yükümlülüktür. Çünkü yabancı, tanrıların gözetimi altındadır. Odysseus'un yolculuğu boyunca toplumların ahlâkî niteliği, yabancıya nasıl davrandıklarıyla ölçülür. Phaiaklar onu ağırlar, gemi verir ve yurduna gönderir. Polyphemos ise misafirlerini yer. Biri medeniyet, diğeri barbarlık olarak kodlanır.

Fakat misafirperverliğin de bir sınırı vardır. Misafir, ev sahibinin düzenini ele geçirmeye başladığında konuk olmaktan çıkar. İthaka'daki talipler, Odysseus'un evinde yıllarca yiyip içerek misafirperverlik kurumunu yağmaya dönüştürür. Böylece *Odysseia*, yabancıya kapıyı açmak ile evin egemenliğini korumak arasındaki gerilimi işler. Medeniyet, yabancıyı öldürmemek kadar, misafirlik hakkının istismar edilmesine izin vermemekle de tanımlanır.

Ada motifi iki anlatıda da özel bir yere sahiptir. Ada, dış dünyadan kopmuş küçük bir toplum laboratuvarıdır. Ana karanın yasalarından uzak olduğu için üzerinde farklı bedenler, farklı iktidarlar ve farklı hayat biçimleri kurulabilir. Kirke'nin, Kalypso'nun ve Polyphemos'un adaları; Odysseus'un alışılmış insanlık ölçülerinin askıya

alındığı yerlerdir. Sinbad'ın adaları ise tabiatın güvenilmezliği ile servet arzusunun kesiştiği mekânlardır. Ada kimi zaman cennet, kimi zaman hapisane, kimi zaman canlı bir beden, kimi zaman da mezarlıktır.

Bu adaların harita üzerindeki yerini bulmaya çalışmak bütünüyle anlamsız değildir; fakat anlatının antropolojik gücü coğrafi kesinliğinden gelmez. Ada, insanın yabancıyla karşılaşma korkusunun yoğunlaştırılmış biçimidir. Kıyıya çıkan yolcu, kendi kültürünün doğal ve evrensel olmadığını fark eder. Başka yemekler, başka bedenler, başka iktidar biçimleri ve başka ölüm anlayışlarıyla karşılaşır. Yolculuk, insanı dünyaya açarken kendi toplumunun sınırlarını da görünür kılar.

Odysseus ile Sinbad'ın denizleri böylece iki medeniyetin bilinmeyene verdiği farklı cevapları taşır. Odysseus'un dünyası yabancıyı ahlâkî ve siyasî kurumlar üzerinden ölçer: Yasa var mı, misafir korunuyor mu, toplum ortak bir düzen içinde mi yaşıyor? Sinbad'ın dünyası ise yabancıyı çoğu zaman ticaret ve hayatta kalma üzerinden değerlendirir: Burada hangi mal bulunur, kim güvenilir, hangi tabiat kuvveti tehlikelidir, bu felâketten nasıl kazanç çıkarılabilir?

Bununla birlikte her iki kahraman da yabancı dünyayı yalnızca gözlemlemez; onu kendi kültürünün dili içinde yeniden kurar. Gördüklerini seçer, büyütür, sınıflandırır ve anlatır. Bu nedenle yolculuk anlatısı hiçbir zaman saf coğrafya değildir. Her seyahatnâme biraz itiraf, biraz korku haritası, biraz da iktidar metnidir. Yolcu bize yalnızca gittiği yeri anlatmaz; kendi medeniyetinin neyi insan, neyi vahşi, neyi değerli ve neyi tehlikeli saydığını da açık eder.

Deniz, Odysseus ile Sinbad'ın önüne yalnızca canavarlar çıkarmaz. Onlara, insanın kendi ölçüsünü evrenin ölçüsü sanmasının gülünçlüğü gösterir. Karada kral, tüccar, efendi veya zengin olan kişi; denizde bir tahta parçasına tutunan çıplak bedendir. Medeniyetin bütün kibri, bir dalganın önünde geçici hâle gelir. Belki de denizin en eski antropolojik dersi budur: İnsan kültür kurabilir, şehir yapabilir, kendisini dünyanın sahibi ilân edebilir; fakat tabiat ona sahip olduğu şeylerin ne kadar kırılğan olduğunu her fırtınada yeniden hatırlatır.

Filozof Kirpi: "İnsan yabancı kıyılarda canavar ararken, çoğu zaman kendi medeniyetinin korkularına rastlar."

4. Psikolojik Anatomi: Eve Dönme Arzusu ve Macera Bağımlılığı

Odysseus ile Sinbad'ın deniz yolculukları dışarıdan bakıldığında coğrafi hareketlerdir; fakat derinlerinde iki ayrı ruhsal huzursuzluk taşırlar. Odysseus, evine dönemediği için yollardadır. Sinbad ise evinde kalamadığı için. Birinin denizi zorunlu bir gecikme, diğerinin denizi gönüllü bir tekrar alanıdır. Odysseus'u harekete geçiren kaybettiği merkeze ulaşma arzusu; Sinbad'ı yeniden yola çıkaran ise ulaştığı merkezin bir süre sonra yetersiz gelmesidir. Bu nedenle biri dönüş psikolojisini, diğeri macera bağımlılığını temsil eder.

Odysseus'un temel ruhsal eksen *nostos*, yani eve dönüş arzusudur. Fakat bu dönüş yalnızca İthaka adlı adaya ulaşma isteği değildir. İthaka onun kimliğinin, geçmişinin, ailesinin, iktidarının ve insan olarak sürekliliğinin adıdır. Penelope'ye kavuşmak, Telemakhos'un babası olmak, Laertes'in oğlu olarak tanınmak ve sarayındaki yatağı yeniden görmek; bütün bunlar parçalanmış benliğin yeniden bir araya gelmesidir. Odysseus'un eve dönme arzusu bu yüzden mekânsal değil, ontolojiktir. İnsan, kim olduğunu hatırlayabilmek için kendisini tanıyan bir dünyaya ihtiyaç duyar.

Denizde Odysseus sürekli başka adlarla, başka kimliklerle ve başka rollerle yaşamak zorundadır. Kiklop'un mağarasında "Hiç Kimse" olur. Phaiakların ülkesinde kimliğini uzun süre saklar. İthaka'ya ulaştığında bile dilenci kılığına girer. Hayatta kalabilmek için benliğini defalarca erteler. Bu durum onun zekâsını gösterdiği kadar psikolojik yorgunluğunu da açık eder. Sürekli rol yapan insan, bir süre sonra hangi yüzünün kendisine ait olduğunu sorgulamaya başlar. Odysseus'un eve dönüşü, yalnızca bedenin değil, adın da eve dönmesidir.

Fakat Odysseus'un ruhu bütünüyle evine kilitlenmiş değildir. Onun içinde bilinmeyene karşı güçlü bir merak da vardır. Sirenlerin şarkısını duymak istemesi bunun açık örneğidir. Adamlarının kulaklarını balmumuyla kapattırır, kendisini ise geminin direğine bağlatır. Böylece hem yasak bilgiyi işitmek hem de onun öldürücü cazibesinden kurtulmak ister. Bu sahne, insan zihninin temel gerilimlerinden birini taşır: Bilmek isteriz, fakat bazı bilgilerin bizi dağıtabileceğini de biliriz. Odysseus merakını bastırmaz; onu denetim altına almaya çalışır.

Burada Odysseus'un psikolojik yapısında yalnızca cesaret değil, kendine güvensizlik de vardır. Kendi iradesinin Sirenlere karşı yeterli olmayacağını bilir. Bu nedenle kendisini bağlatır. Kahramanlık, burada sınırsız özgürlük değil, kendi zayıflığını önceden tanıyıp ona karşı tedbir alma yeteneğidir. İnsan kendisini tanımadan kendisini yönetemez. Odysseus'un büyüklüğü, yalnızca dış düşmanlarını değil, kendi içindeki savrulma ihtimâlini de hesaba katabilmesindedir.

Kalypso'nun adası ise başka bir psikolojik sınavdır. Kalypso ona ölümsüzlük, güzellik ve acısız bir hayat sunar. Odysseus bu teklifi kabul etseydi yaşlanmayacak, savaşın ve evin yüklerinden kurtulacaktı. Fakat o ölümsüzlüğü değil, ölümlü Penelope'yi ve kırılğan İthaka'yı seçer. Bu tercih, insanın yalnızca hazza değil, aidiyete ihtiyaç duyduğunu gösterir. Sonsuz hayat, eğer geçmişten ve sevdiklerinden koparılmışsa bir cennet değil, zamanın dondurulduğu bir hapishane olabilir.

Odysseus'un eve dönüş arzusu yine de bütünüyle masum değildir. İthaka yalnızca sevdiği insanlara kavuşacağı yer değil, iktidarını yeniden kuracağı ülkedir. Evin özlemi ile tahtın özlemi birbirinden ayırlamaz. Bu nedenle onun dönüşü hem ailevî hem siyasîdir. Penelope'ye kavuşmak kadar talipleri öldürmek, sarayı temizlemek ve hükümranlığını yeniden tesis etmek ister. Psikolojik bakımdan "ev", burada güvenli yuva ile egemenlik alanının birleşimidir. Odysseus'un nostaljisi, şefkat ile iktidarı aynı yatağın içine yatırır.

Sinbad'ın psikolojisi ise daha huzursuzdur. Her yolculuğunda büyük felâketler yaşar, gemisi batar, arkadaşlarını kaybeder, esir düşer, açlık çeker ve ölümün kıyısından döner. Bağdat'a ulaştığında zenginleşir, rahat eder, sofralar kurar ve güvenli bir hayat sürer. Fakat çok geçmeden yeniden denize açılır. Bu tekrar yalnızca ekonomik ihtiyaçla açıklanamaz. Çünkü Sinbad çoğu yolculuğa maddî bakımdan muhtaç olmadığı hâlde çıkar. Onu iten şey, servet kadar hareketin kendisidir.

Freud'un "tekrar etme zorlantısı" kavramı burada anlamlı bir imkân sunar. İnsan bazen kendisine acı veren bir deneyimden uzaklaşmak yerine onu başka biçimlerde yeniden üretir. Sinbad'ın sürekli denize dönmesi, travmayı yenme çabası olarak okunabilir. İlk felâket karşısında çaresiz kalan kişi, benzer tehlikeye yeniden girerek bu kez kader üzerinde hâkimiyet kurmak ister. Her yolculuk, geçmişteki korkuyu yenme girişimidir. Fakat korku tam anlamıyla yenilmediği için hareket yeniden başlar.

Sinbad'ın yolculuklarında travma, anlatı yoluyla ehlîleştirilir. Denizde yaşadığı dehşeti Bağdat'ta hikâyeye dönüştürür. Yaşanırken anlamsız olan acı, anlatıldığında neden-sonuç ilişkisine kavuşur. Böylece Sinbad felâketin mağduru olmaktan çıkar, hikâyenin kahramanı olur. Anlatmak, onun için ruhsal bir savunma biçimidir. Başına gelenleri anlamlandırarak ölüm korkusunu itibara, kaybı servete, travmayı toplumsal üstünlüğe dönüştürür.

Ancak Sinbad'ın anlatısı yalnızca iyileşme değildir; narsistik bir yeniden kuruluş da içerir. Yoksul hamal Sinbad'a kendi maceralarını anlatırken servetini, cesaretini ve talihini sergiler. Dinleyicisine yalnızca "çok acı

çektim" demez; "bu zenginliği hak ettim" mesajı da verir. Böylece anlatı, ruhsal yarayı kapatırken toplumsal eşitsizliği de meşrulaştırır. Sinbad'ın psikolojik kurtuluşu, dinleyicisinin hayranlığına ihtiyaç duyar.

Macera bağımlılığı, sıradan hayatın tahammül edilmez hâle gelmesiyle de ilgilidir. Büyük tehlikelerden kurtulan insan için gündelik hayat renksizleşebilir. Ölüm tehdidinin ürettiği yoğunluk, güvenli hayatın sakinliğinden daha gerçek görünmeye başlar. Sinbad'ın Bağdat'taki rahatlığı bu yüzden huzur değil, bir süre sonra sıkıntı üretir. Deniz korkunçtur, fakat canlı hissettirir. Ev güvenlidir, fakat tekrarın ağırlığını taşır. Sinbad tehlikeden kaçarken değil, tehlikesizlikten sıkıldığında yeniden yola çıkar.

Odysseus ile Sinbad'ın psikolojik farkı burada keskinleşir. Odysseus'un benliği bir merkeze kavuşmak ister. Sinbad'ın benliği ise merkezde uzun süre kalınca daralır. Odysseus için ev kimliği onarır; Sinbad için ev, kimliğin hareketini sınırlar. Biri dağılmış parçalarını toplamak, diğeri yeni parçalar edinmek ister. Odysseus "Ben kimdim?" sorusuna döner. Sinbad "Başka ne olabilirim?" sorusunun peşinden gider.

Fakat ikisinin ortak bir yarası vardır: Yolculuk insanı değiştirdiği için dönüş hiçbir zaman tam değildir. Odysseus İthaka'ya ulaştığında savaşa gitmeden önceki adam değildir. Yirmi yıllık ayrılık, kayıplar ve ölümler onun ruhunda kalır. Sinbad da her dönüşünde aynı Bağdat'a dönüyor görünse de aynı insan değildir. Serveti büyür, hikâyeleri çoğalır, fakat dünyaya duyduğu güven azalır. Dönüş, bedeni eve getirir; hafızayı denizde bırakmaz.

Bu nedenle "eve dönmek", psikolojik olarak geçmişe geri dönmek anlamına gelmez. Ev yerinde kalsa bile insan değişmiştir. Penelope yaşlanmış, Telemakhos büyümüş, İthaka'nın düzeni bozulmuştur. Sinbad'ın sarayı da aynı görünür, fakat denizin görüntüleri onunla birlikte içeri girer. Yolcu, eve yabancılığı da getirir. Her dönüş biraz kavuşma, biraz da artık ait olamama tecrübesidir.

10

Odysseus eve dönmek için denizle savaşır; Sinbad ise evin sessizliğinden kurtulmak için denize döner. Biri yurdun çekiminden, diğeri ufkun ayartısından kaçamaz. Bu iki ruhsal yapı, insanın iki temel arzusunu görünür kılar: Bir yere ait olmak ve hiçbir yere bütünüyle kapanmamak. İnsan hem kök ister hem kanat; hem güvenlik hem tehlike; hem tanıdık yüzler hem bilinmeyen kıyılar. Trajedi, bu iki arzusunun aynı anda bütünüyle doyurulamamasıdır.

Odysseus'un psikolojik dramı, eve dönmenin ne kadar zor olduğudur. Sinbad'ın dramı ise eve döndükten sonra orada kalmanın. Biri yolculuğu bitirmek ister, diğeri bitmiş yolculuğun boşluğuna dayanamaz. Bu yüzden Odysseus'un ufkunda İthaka, Sinbad'ın ufkunda yeni bir gemi vardır.

Filozof Kirpi: "Odysseus eve varamadığı için yaralıydı; Sinbad ise eve vardığında iyileşemediği için yeniden yola çıktı."

5. Akıl, Hile, Tesadüf ve Hayatta Kalma Etiği

İnsan, güvenli zamanlarda ahlâk üzerine rahat konuşur. Karnı tok, evi sağlam, bedeni tehlikeden uzak olduğu sürece doğruluk, sadakat, cesaret ve dürüstlük hakkında keskin hükümler verebilir. Fakat gemi battığında, mağaranın kapısı dev bir kaya ile kapandığında, açlık bedeni içeriden kemirdiğinde ve ölüm birkaç adım ötede beklediğinde ahlâkın dili değişmeye başlar. Odysseus ile Sinbad'ın hikâyeleri, tam da bu değişimin sınırlarında dolaşır. Her ikisi de yalnızca tabiatla ve canavarlarla değil, hayatta kalabilmek için ne kadar ileri gidebilecekleri sorusuyla karşılaşır.

Odysseus'un başlıca silâhı kılıç değil, *mêtistir*. Bu kavram yalnızca zekâ anlamına gelmez; değişen şartları hızla okuyabilme, güç dengesini hesaplama, sözü duruma göre biçimlendirme, kimliği gizleme, doğru ânı bekleme ve rakibin zayıflığını kendi lehine kullanma yeteneğini içerir. Odysseus'un akli, soyut hakikatin

peşinde koşan filozofun akli değildir. O, mağarada, savaş meydanında, gemide ve sarayda çalışan pratik akıldır. Bir şeyin ne olduğunu bilmekten çok, onunla ne yapılabileceğini sorar.

Polyphemos'un mağarasındaki sahne bu aklın en yoğun ifadesidir. Odysseus ile adamları, tek gözlü devin elinde fiziksel olarak bütünüyle güçsüzdür. Mağaranın girişini kapatan kayayı kaldıramaz, Polyphemos'u doğrudan yenemezler. Üstelik dev hemen öldürürlerse dışarı çıkmaları da imkânsız hâle gelecektir. Odysseus burada kaba cesaretin intihar olduğunu fark eder. Önce bekler, sonra şarapla dev sarhoş eder, adını "Hiç Kimse" olarak söyler, gözünü kör eder ve koyunların altına saklanarak mağaradan çıkar. Her adım, gücün değil zamanlamanın zaferidir.

Fakat bu zafer ahlâkî bakımdan tertemiz değildir. Odysseus yalan söyler, rakibini sarhoş eder, güvenini kötüye kullanır ve bedenine zarar verir. Buna karşılık Polyphemos da misafirlerini öldürüp yemektedir. Şu hâlde Odysseus'un hilesi, saldırgan bir çıkar arayışından çok ölüm karşısında geliştirilen savunma biçimidir. Burada yalan, hakikati yok etmek için değil, hayatı korumak için kullanılır. Fakat bu gerekçe, her hileyi otomatik olarak meşru kılmaz. Çünkü hayatta kalma adına yapılan şey ile fırsatçılık adına yapılan şey arasındaki sınır son derece incedir.

Odysseus'un hatası, çoğu zaman hile yapması değil, başarılı hilesinin ardından susamamasıdır. Mağaradan kurtulup gemisine ulaştığında Polyphemos'a gerçek adını açıklar. Artık "Hiç Kimse" değildir; İthaka kralı Odysseus olarak tanınmak ister. Böylece zekânın kurtardığı kahramanı gurur yeniden tehlikeye atar. Polyphemos, babası Poseidon'a seslenerek onun dönüşünü lânetler. Bu sahne, akıl ile narsisizm arasındaki çatışmayı gösterir. İnsan bazen zaferini ilan etmek uğruna zaferinin bütün faydasını yok eder. Odysseus'un felâketi akılsızlık değil, aklını kendi şöhretine hizmet ettirmesidir.

Odysseus'un hilesi siyasî bir karakter de taşır. İthaka'ya döndüğünde kendisini hemen açıklamaz; dilenci kılığına girer, sarayın içindeki güç ilişkilerini gözlemler, sadık olanlarla hainleri ayırır ve uygun ânı bekler. Burada kimlik gizlemek, yalnızca canını kurtarma yöntemi değil, iktidarı geri alma stratejisidir. Odysseus haklı bir hükümdar olarak görünse de kullandığı araçlar gizlilik, yanıltma ve ani şiddettir. Bu nedenle onun dönüşü, adalet ile intikamın birbirine karıştığı karanlık bir sahnedir.

Talipler, Odysseus'un evini yağmalamış, servetini tüketmiş, Penelope'ye baskı yapmış ve Telemakhos'un hayatını tehdit etmişlerdir. Buna rağmen hepsinin topluca öldürülmesi, ahlâkî ölçülülük bakımından tartışmalıdır. Odysseus yalnızca düzeni yeniden kurmaz; kendisine meydan okuyan bütün erkekleri imha eder. Böylece hayatta kalma etiği, iktidar etiğine dönüşür. Mağarada zorunlu olan şiddet ile sarayda uygulanan cezalandırma aynı ahlâkî zeminde değildir. İnsan, tehlikeden kurtulduktan sonra da kendisini hâlâ tehdit altındaymış gibi davranabilir. Travma, savunmayı intikama çevirebilir.

Sinbad'ın hayatta kalma biçimi ise daha dağınık ve tesadüfe açıktır. Odysseus çoğu zaman önceden plân kurar; Sinbad ise çoğunlukla plânın bulunmadığı bir dünyanın içine düşer. Gemisi batır, kıyıya vurur, arkadaşlarından ayrılır, yabancıların eline geçer veya tabiatın ölçsüz kuvvetleriyle karşılaşır. Onun temel yeteneği, olayları baştan kontrol etmek değil, kontrol bütünüyle kaybolduğunda küçük bir imkânı fark etmektir. Sinbad'ın akli, düzen kuran değil, çöküşün içinden çıkış bulan akıldır.

Bu yönüyle Sinbad'ın hayatta kalma becerisi tüccar zekâsına yakındır. Çevresindeki nesnelere sabit anlamlar yüklemeyiz. Tahta parçası artık geminin enkazı değil, can salıdır. Büyük bir kuş yalnızca tehdit değil, başka bir yere taşınma imkânıdır. Elmas vadisi ölümcül bir tuzak olduğu kadar servet kaynağıdır. Sinbad, tabiatın sunduğu şeyi ahlâkî ya da estetik bakımdan değil, işlevsel olarak değerlendirir. Onun dünyasında "Bu nedir?" sorusunu hemen "Bununla nasıl kurtulabilirim?" sorusu izler.

Fakat Sinbad'ın başarısı yalnızca zekâyâ bağlanamaz. Tesadüf onun hikâyelerinde belirleyici bir kuvvettir. Tam ölmek üzereyken bir gemi görünür, hiç beklenmedik bir hayvan onu kurtarır, bir kral tarafından himaye edilir veya kaybettiği mallarına yeniden kavuşur. Bu nedenle Sinbad'ın hikâyeleri modern başarı anlatılarının temel yalanını da açığa çıkarır: Hayatta kalan herkes yalnızca yetenekli olduğu için kurtulmaz. Doğru zamanda doğru yerde bulunmak, felâketin başkasını seçmesi ve tesadüfün kişiye küçük bir kapı açması da belirleyicidir.

Sinbad bu tesadüfleri çoğu zaman ilâhî lütuf olarak yorumlar. Kurtuluşunu Allah'ın takdirine bağlar, şükreder, sadaka verir ve hayatının kendisine yeniden bağışlandığını söyler. Fakat ardından yeniden denize açılması, şükür ile hırs arasındaki gerilimi ortaya çıkarır. Eğer kurtuluş ilâhî bir ikaz ise Sinbad neden aynı tehlikeyi tekrar tekrar üretir? Eğer serveti yeterliyse neden yeniden risk alır? Burada tevekkül, zaman zaman girişimci ihtirasın ahlâkî örtüsüne dönüşür. İnsan önce tehlikeyi kendi arzularıyla çağırır, sonra kurtulduğunda bunu kaderin lütfu olarak anlatır.

Sinbad'ın hikâyelerinde kazanç ile ganimet arasındaki sınır da belirsizdir. O kimi zaman ticaret yaparak, kimi zaman terk edilmiş servetlere ulaşarak, kimi zaman başkalarının bilmediği kaynakları kullanarak zenginleşir. Modern hukuk bakımından mülkiyetin kime ait olduğu sorulabilecek mallar, masal dünyasında hayatta kalanın ödülüne dönüşür. Çünkü masalın temel adaleti çoğu zaman şudur: Ölümden dönen kişi, dönerken eli boş gelmemelidir. Çekilen acı, maddî karşılıkla telâfi edilir.

Fakat acı çekmek serveti otomatik olarak haklı çıkarır mı? Sinbad'ın yoksul hamala hikâyelerini anlatması bu soruyu daha keskin hâle getirir. Hamal, bedeniyle ağır yükler taşıdığı hâlde yoksuldur. Denizci Sinbad ise risk aldığı ve tesadüfen hayatta kaldığı için zengindir. Zengin Sinbad, yaşadığı felâketleri anlatarak servetinin bedelini ödediğini göstermeye çalışır. Fakat hamalın gündelik emeği görünmez kalır. Böylece macera anlatısı, sınıfsal eşitsizliği kahramanlık perdesiyle örtebilir.

Odysseus ile Sinbad arasındaki en önemli farklardan biri, sorumluluğu nasıl taşıdıklarıdır. Odysseus bir kral ve komutandır; aldığı kararlar yalnızca kendisini değil, adamlarını da etkiler. Kirke'nin adasında kalması, Sirenleri dinleme arzusu, Helios'un sığırları konusunda ekibini yeterince denetleyememesi ve Polyphemos'a adını açıklaması toplu sonuçlar doğurur. Onun merakı ve gururu, başkalarının hayatına mal olabilir. Bu nedenle Odysseus'un zekâsı bireysel başarıyla değil, liderlik sorumluluğuyla ölçülmelidir.

Sinbad ise çoğu zaman arkadaşlarının ölümünden tek başına kurtulan kişidir. Anlatı, onun hayatta kalışını ödüllendirirken ölenlerin sesini taşımaz. Arkadaşları felâketin dekoruna dönüşür; Sinbad'ın kahramanlığını büyötmek için kaybolurlar. Hayatta kalan kişinin hikâyesi, ölümlerin hikâyesinin yerini alır. Böylece başarı anlatısı, kurtulamayanların neden kurtulamadığını sormaz. Onların daha az zeki, daha az değerli veya daha az inançlı olduğunu varsaymak kolaylaşır. Oysa çoğu zaman fark, yalnızca rastlantıdır.

Bu noktada hayatta kalma etiğinin en güç sorusu ortaya çıkar: İnsan ölüm tehdidi altında yalnızca kendisini düşünmekte haklı mıdır? Batan gemide, yırtıcı hayvanın önünde veya açlık sırasında başkasına karşı sorumluluk ne ölçüde devam eder? Odysseus adamlarını kurtarmaya çalışır; fakat kimi zaman onları kendi merakının bedeline dönüştürür. Sinbad çoğunlukla yalnız kurtulur; fakat kurtuluşunun ardından ölenler için derin bir hesaplaşmaya girmez. Her iki anlatı da kahramanı hayatta kalan kişi olarak yüceltirken hayatta kalamayanların ahlâkî sessizliğini üretir.

Hayatta kalmak elbette küçümsenecek bir başarı değildir. İnsan, ölüm karşısında aklını kullanmak, yalan söylemek, kimliğini gizlemek veya saldırgan tuzak kurmak zorunda kalabilir. Ahlâk, insanı cellâdına karşı savunmasız bırakan bir saflık öğretisi değildir. Fakat zorunluluk ile hırsı, savunma ile intikamı, tedbir ile ihâneti birbirine karıştırdığımız anda hayatta kalma etiği gücün ahlâkına dönüşür. "Yaşamak zorundaydım" cümlesi, tarihin en haklı savunmalarından biri olduğu kadar en kullanışlı mazeretlerinden de biridir.

Odysseus bize zekânın güçsüzü kurtarabileceğini, fakat gururun zekâyı zehirleyebileceğini gösterir. Sinbad ise tesadüfün hayat içindeki payını ve kurtuluşun başarı hikâyesine dönüştürülme biçimini açığa çıkarır. Biri hileyi siyasi stratejiye, diğeri fırsatı ekonomik kazanca dönüştürür. Her ikisi de insanın hayatta kalmak için dünyayı hızla yorumlaması gerektiğini öğretir; fakat aynı zamanda şu uyarıyı taşırlar: Kurtulmak, otomatik olarak haklı olmak değildir.

İnsan ölümden döndüğünde yalnızca nasıl kurtulduğunu değil, kurtulurken kimi geride bıraktığını da hatırlamalıdır. Çünkü ahlâk, fırtına geçtikten sonra yazılan zafer hikâyesi değil; fırtınanın içinde başkasının hayatını da kendi hayatı kadar gerçek kabul edebilme kudretidir.

Filozof Kirpi: "Zekâ insanı canavardan kurtarabilir; fakat kendisini haklı sanan zekâ, insanın içindeki canavara dönüştür."

6. Tarihi Coğrafya: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na

Odysseus ile Sinbad'ın yolculuklarını harita üzerinde göstermek, ilk bakışta kolay görünür. Birinin Troya'dan İthaka'ya, diğerin Bağdat'tan Basra üzerinden Hint Okyanusu'na uzandığı söylenebilir. Fakat anlatıların içine girildiğinde haritanın çizgileri bulanıklaşır. Çünkü bu iki yolculuk da yalnızca gerçek coğrafyanın değil; denizcilerin korkularının, ticaret haberlerinin, sözlü rivayetlerin ve medeniyetlerin bilinmeyen dünya hakkındaki hayallerinin ürünüdür. Odysseus ile Sinbad'ın coğrafyası, yeryüzünün olduğu kadar insan zihninin de haritasıdır.

Odysseus'un yolculuğu bilinen iki somut nokta arasında kurulur: Troya ve İthaka. Troya, Anadolu'nun kuzeybatısında; İthaka ise İyon Denizi'nde yer alan gerçek coğrafi mekânlardır. Fakat Odysseus'un bu iki nokta arasında uğradığı Lotophagoslar ülkesi, Kikloplar adası, Kirke'nin Aiaia'sı, Kalypso'nun Ogygia'sı ve ölümler diyarına açılan kıyı gibi yerleri kesin bir haritaya yerleştirmek mümkün değildir. Modern araştırmalar, Homeros coğrafyasını yalnızca gerçek mekânlarla özdeşleştirmek yerine, gerçek denizcilik bilgisi ile kavramsal ve mitolojik mekânların iç içe geçtiği bir anlatı alanı olarak değerlendirmektedir.

Bu belirsizlik, Homeros'un Akdeniz'i bilmediği anlamına gelmez. *Odysseia*; gemi donanımları, direkler, halatlar, rüzgârlar, akıntılar, kürek düzeni, kıyıya yanaşma ve fırtına anları bakımından güçlü bir denizcilik hafızası taşır. Destanda kullanılan denizcilik ayrıntıları, metnin gerçek sefer tecrübelerinden ve denizciler arasında dolaşan anlatılardan beslendiğini düşündürmektedir. Ancak gerçek denizcilik bilgisi, destanı bir seyir defterine dönüştürmez. Homeros'un amacı kaptanlara rota öğretmek değil, insanın yabancı dünya içindeki sınavını anlatmaktır.

Akdeniz, Odysseus'un çağında birbirinden kopuk halkların arasına çekilmiş büyük bir su duvarı değildi. Aksine adalar, kıyılar ve dar geçitler arasında gerçekleşen deniz hareketliliği; ticareti, savaşı, göçü, korsanlığı ve kültürel etkileşimi mümkün kılıyordu. Deniz, bugün haritada tek bir mavi yüzey olarak görünse de antik insan için birbirine eklenen küçük denizlerden, boğazlardan, körfezlerden ve kıyı dünyalarından oluşuyordu. Yolcular çoğunlukla açık denize bütünüyle teslim olmak yerine kıyıları, adaları ve bilinen limanları takip ediyordu. Odysseus'un dünyası da bu parçalı deniz coğrafyasının destansı hafızasını taşır.

Destanın olası güzergâhını belirlemeye çalışan yorumcular, Odysseus'un karşılaştığı mekânları Sicilya, Güney İtalya, Malta, Kuzey Afrika, Sardinya veya Adriyatik çevresinde aramışlardır. Skylla ile Kharybdis, sıklıkla Sicilya ile İtalya arasındaki Messina Boğazı'yla; Kikloplar ülkesi Sicilya'yla; Lotophagoslar Kuzey Afrika kıyılarıyla ilişkilendirilmiştir. Fakat bu eşleştirmeler kesin sonuçlar değil, metindeki işaretlerden hareketle geliştirilen yorumlardır. Homeros'un coğrafyası, bir yeri aynı anda hem tanıdık hem de erişilemez kılabilir. Ada gerçekten

vardır; fakat üzerinde yaşayan büyücü, dev veya ölümsüz kadın, o adayı tarihî coğrafyadan çıkarıp kültürel bilinçdışına taşır.

Bu nedenle Odysseus'un güzergâhına yalnızca "Nereden geçti?" sorusuyla yaklaşmak yetersizdir. Asıl soru şudur: Yunan dünyası, bilinen kıyılarının ötesini nasıl hayal ediyordu? Destanda merkezden uzaklaşıldıkça zaman, beden ve toplum düzeni bozulur. Bir yerde insanlar lotus yiyerek yurtlarını unutur; başka bir yerde tek gözlü devler yasadışı yaşar; başka bir adada insanlar hayvana dönüşür. Coğrafi uzaklık, kültürel ve ahlâkî uzaklığa çevrilir. İthaka'dan uzaklaşmak, yalnızca evden değil, "insan olmanın Yunan biçimi"nden de uzaklaşmaktır.

Sinbad'ın coğrafyası ise çok daha geniş bir deniz dünyasına açılır. Hikâyelerin başlangıç merkezi Bağdat'tır; fakat denize açılan kapı Basra'dır. Abbâsî döneminde Bağdat, kara, nehir ve deniz ticaret yollarının kesiştiği büyük bir merkezdi. Basra ise Basra Körfezi üzerinden Hint Okyanusu mallarının Irak'a girdiği önemli bir liman ve ticaret aktarma noktasıydı. Hindistan, Doğu Afrika, Arabistan ve daha doğudaki bölgelerden gelen ürünler, Basra üzerinden Bağdat'ın pazarlarına ulaşabiliyordu.

Sinbad'ın denize açıldığı dünya, Akdeniz'in kapalı havzasından daha geniş ve uzun mesafeli bir ticaret evrenidir. Basra Körfezi'nden çıkan gemiler Umman kıyılarına, Hint yarımadasına, Seylan'a, Bengal Körfezi'ne, Güneydoğu Asya'ya ve Çin limanlarına kadar uzanan güzergâhlar kullanabiliyordu. UNESCO'nun Deniz İpek Yolları çalışmaları, Hint Okyanusu üzerinden Çin ve Güneydoğu Asya'yı Hindistan, Afrika ve Yakın Doğu'ya bağlayan çok yönlü deniz yollarının varlığına işaret etmektedir. Bu ağlar tek bir sabit rota değil, muson rüzgârlarına, siyasî şartlara ve limanların güvenliğine göre değişen güzergâhlardan oluşuyordu.

Bu tarihî zemin, Sinbad'ın hikâyelerini birdenbire gerçek seyahat raporlarına dönüştürmez; fakat masalların neden Hint Okyanusu'na açıldığını açıklar. Sinbad'ın karşılaştığı inci, fildişi, baharat, değerli taş, egzotik ağaçlar ve bilinmeyen hayvanlar, uzun mesafeli ticaretin hayal dünyasına taşınmış izleridir. Masalın elmas vadisi gerçek bir maden haritası değildir; fakat uzak ülkelerden gelen değerli taşların kaynağı hakkındaki merakı temsil eder. Dev kuş Ruh gerçek bir zoolojik kayıt olmayabilir; ancak büyük kuşlar, bilinmeyen hayvanlar ve abartılı denizci anlatıları arasında oluşmuş kolektif bir figürdür.

Odysseus'un Akdeniz'i ile Sinbad'ın Hint Okyanusu arasındaki en önemli farklardan biri, hareketin toplumsal amacıdır. Odysseus'un yolculuğu savaş sonrası dönüştür. Gemi, askerleri ve ganimeti yurda taşıyan bir araçtır. Sinbad'ın gemisi ise esasen ticaret gemisidir. Gemide savaşçılardan çok tüccarlar, mallar, hesaplar ve kâr beklentileri vardır. Odysseus denizde siyasî düzenine dönmeye çalışırken Sinbad deniz yoluyla ekonomik imkân arar. Biri toprağa bağlı iktidarın, diğeri dolaşıma bağlı servetin coğrafyasında hareket eder.

Akdeniz coğrafyası Odysseus'u sürekli adalara ve dar boğazlara çarptırır. Hint Okyanusu coğrafyası ise Sinbad'ı uzun mesafelere, büyük rüzgâr sistemlerine ve geniş ticaret ağlarına taşır. Odysseus'un dünyasında kıyı görünürlüğü önemlidir; Sinbad'ın dünyasında ufuk daha uzun süre boş kalabilir. Bu coğrafi fark, anlatı ritmine de yansır. *Odysseia*'da tehlike çoğu zaman belirli bir ada, mağara veya boğazda yoğunlaşır. Sinbad'ın hikâyelerinde ise gemi kazası, yön kaybı ve bilinmeyen kıyıya sürüklenme daha belirleyicidir.

Hint Okyanusu ticaretinin en önemli şartlarından biri muson rüzgârlarıydı. Belirli dönemlerde bir yönden, başka dönemlerde ters yönden esen rüzgârlar, seferlerin zamanını belirliyordu. Tüccar, yalnızca mal ve para hesabı yapamazdı; tabiatın takvimini de bilmek zorundaydı. Böylece deniz ticareti, insanı kozmik ritme bağımlı kılıyordu. Sinbad'ın dünyasında kader duygusunun güçlü olmasının bir nedeni de budur: Geminin nereye varacağı yalnızca kaptanın iradesine değil, rüzgârın, akıntının ve fırtınanın kararına bağlıdır.

Fakat tarihî coğrafya, Sinbad anlatılarındaki siyasî sessizliği de görünür kılar. Deniz yolları yalnızca serbest dolaşım alanları değildi. Liman vergileri, hükümdarların himayesi, korsanlık, köle ticareti, savaşlar ve bölgesel

rekabetler bu dünyanın parçasıydı. Masal bunları çoğu zaman olağanüstü maceranın arkasına iter. Sinbad bir adaya çıkar, bir hükümdarla tanışır ve hediyeler alır; fakat bu zenginliğin hangi emek ilişkileriyle üretildiği, limanlardaki işçilerin kimler olduğu veya malların hangi zorlayıcı düzenlerden geçtiği pek anlatılmaz. Ticaretin büyüü, çoğu zaman emeğin terini görünmez kılar.

Aynı eleştiri Odysseus'un coğrafyası için de geçerlidir. Akdeniz, yalnızca kahramanların sınındığı şiirsel bir deniz değildir; savaşın, yağmanın, köleleştirmenin ve kolonileşmenin de alanıdır. Troya'dan dönen Akha savaşçıları, masum gezginler değildir. Arkalarında yıkılmış bir şehir, öldürülmüş erkekler ve köleleştirilmiş kadınlar bırakırlar. Odysseus'un dönüş yolunda uğradığı topraklarda gerçekleştirdiği yağma girişimleri, destansı yolculuğun ekonomik şiddetini açığa çıkarır. Kahramanın haritası, başkalarının felâketi üzerine çizilmiş olabilir.

Böylece iki deniz de medeniyetin iki yüzünü taşır. Deniz, malları, dilleri, dinleri, teknik bilgileri ve hikâyeleri dolaştırır; fakat aynı zamanda savaşçıları, köle tüccarlarını, korsanları ve salgınları da taşır. Deniz yolları kültürleri birbirine bağlarken eşitsizlikleri de genişletir. Bağlantı her zaman kardeşlik üretmez; kimi zaman sömürünün menziline büyütür. Bir gemi bir limana yalnızca ipek ve baharat getirmez; iktidarın talebini ve uzak dünyanın emeği üzerindeki hakkını da getirir.

Odysseus ile Sinbad'ın tarihî coğrafyası bu nedenle yalnızca "nerelere gittikleri"nin listesi değildir. Odysseus'un denizi, kıyı toplumları arasındaki savaşçı ve aristokratik hareketliliği; Sinbad'ın denizi, Abbâsî çağının genişleyen ticarî ve kozmopolit dünyasını taşır. Odysseus'un rotasında ev ile savaş alanı arasındaki mesafe; Sinbad'ın rotasında pazar ile üretim coğrafyası arasındaki mesafe vardır.

Harita, bu iki kahramanın macerasını açıklayabilir; fakat tüketemez. Çünkü anlatıdaki ada yalnızca ada, boğaz yalnızca boğaz, liman yalnızca liman değildir. Her coğrafî mekân, insanın korkusu, arzusu ve iktidarı tarafından yeniden biçimlendirilir. Odysseus'un Akdeniz'i, eve ulaşmayı zorlaştıran dairesel bir labirenttir. Sinbad'ın Hint Okyanusu ise servet üretirken insanı sürekli başlangıç noktasından uzaklaştıran büyük bir dolaşım ağıdır.

Biri denizi geçerek toprağını geri almak ister; diğeri toprağındaki zenginliğini büyötmek için yeniden denize açılır. Odysseus'un haritası dönüşün, Sinbad'ın haritası dolaşımın mantığıyla çizilmiştir. Fakat ikisinin haritasında da boş bırakılan bir alan vardır: Geri dönemeyenlerin, batan gemilerde ölenlerin, isimsiz kürekçilerin ve uzak pazarlara mal yetiştiren görünmez insanların coğrafyası.

Filozof Kirpi: "Haritalar kahramanların gittiği yerleri gösterir; fakat o yolları mümkün kılan isimsiz insanların mezarlarını göstermez."

7. Dinler Tarihi: Tanrıların İradesi, Kader ve İlâhî Kurtuluş

Odysseus ile Sinbad'ın denizlerinde yalnızca rüzgârlar, akıntılar ve canavarlar dolaşmaz; görünmeyen iradeler de hareket eder. Odysseus'un gemisini Poseidon'un öfkesi savurur, Athena'nın koruyucu aklı yönlendirir, Zeus'un kararları insanların kaderini sınırlar. Sinbad ise her büyük felâketin ortasında Allah'a sığınır, kurtuluşunu ilâhî takdire bağlar, kıyıya ulaştığında şükreder ve zaman zaman sadaka dağıtarak hayatta kalışını ahlâkî bir borç gibi yorumlar. Her iki anlatıda da insan tek başına değildir; fakat görünmeyen kudretle kurduğu ilişki aynı değildir.

Odysseus'un dünyası, tanrıların insana dışarıdan müdahale ettiği çok merkezli bir kozmosa dayanır. Tanrılar kendi aralarında anlaşmazlığa düşebilir, farklı insanları koruyabilir, birbirlerinin iradesini sınırlayabilir ve kişisel öfkelerini ölümlülerin hayatına taşıyabilirler. Athena, Odysseus'un aklını, sabrını ve siyâsî maharetini

destekler. Poseidon ise oğlu Polyphemos'un kör edilmesi nedeniyle kahramanın dönüşünü geciktirir. Zeus genel kozmik dengenin muhafızı gibi görünür; fakat bu düzen, modern anlamda tarafsız bir hukuk düzeni değildir. İlâhî iktidar, kişisel yakınlıkların, soy ilişkilerinin, antların ve eski düşmanlıkların içinden işler.

Bu dünyada insanın kaderi, tek bir mutlak iradenin kesintisiz hükmünden çok, tanrısal güçler arasındaki hareketli dengenin içinde şekillenir. Odysseus'un başına gelenlerin bir bölümü kendi kararlarının, bir bölümü adamlarının hatalarının, bir bölümü de tanrıların müdahalelerinin sonucudur. Dolayısıyla *Odysseia*, insanı bütünüyle özgür bırakmadığı gibi bütünüyle sorumsuz da kılmaz. Kahraman tanrıların kurduğu dünyanın içinde hareket eder; fakat hangi sözleri söyleyeceği, hangi tehlikeye yaklaşacağı ve kibriyle ne zaman sınırı aşacağı kendisine aittir.

Burada Yunan düşüncesinin *moira* kavramı önem kazanır. *Moira*, insanın payına düşen kaderi, hayat sınırını ve kozmik ölçüyü ifade eder. Tanrılar güçlüdür; fakat kimi anlatılarda onlar bile kaderin bütün sınırlarını keyfi biçimde aşamazlar. İnsan için asıl tehlike, kendisine düşen payı unutmaması ve ölçüsünü tanımamasıdır. Bu ölçüsüzlük, yani *hybris*, yalnızca gurur değil, insanın kendi sınırlarını ilâhî veya kozmik düzenin üstünde sanmasıdır.

Odysseus'un Polyphemos'tan kurtulduktan sonra gerçek adını haykırmaması bu bakımdan yalnızca psikolojik bir gösteriş değildir. O ânda kahraman, görünmez kalarak elde ettiği kurtuluşu şöhrete çevirmek ister. Zekâsının tanınmasını talep eder. Ancak adını açıklaması Poseidon'un öfkesini üzerine çeker. Böylece başarı, ölçsüz gurur nedeniyle cezaya dönüşür. Odysseus'un sorunu tanrıları inkâr etmek değil; kendi aklını, tanrısal düzenin sınırlarını hesaba katmadan sergilemek istemesidir.

Bununla birlikte Odysseus edilgen bir kader mahkûmu değildir. Tanrılara dua eder, kurban sunar, işaretleri yorumlar; fakat kurtulmak için kürek çeker, hile kurar, bekler ve savaşır. Tanrısal yardım, insanî gayreti gereksizleştirmez. Athena onun yerine düşünmez; düşünme yeteneğini destekler. Hermes, Kirke'nin büyüsüne karşı kullanacağı otu verebilir; fakat Odysseus'un onunla yüzleşmesi yine kendi cesaretine bağlıdır. Dinî evren, kahramanın eylemini iptal etmez; onu daha büyük bir kozmik düzenin içine yerleştirir.

Sinbad'ın dünyasında ise ilâhî irade parçalı tanrısal güçlere değil, tek Tanrı'ya bağlanır. Fırtına, kurtuluş, servet, ölüm ve beklenmedik karşılaşmalar Allah'ın takdiri altında yorumlanır. Sinbad felâket anlarında dua eder, gücünün sınırlılığını kabul eder ve kurtuluşunun yalnızca kendi zekâsıyla gerçekleşmediğini söyler. Bu anlatı dili, kahramanın başarısını bütünüyle bireysel maharetin ürünü olmaktan çıkarır. İnsan tedbir alabilir; fakat sonucu belirleyen nihai irade ona ait değildir.

Ancak Sinbad hikâyelerindeki İslâmî dilin her zaman derin bir teolojik sistem oluşturduğunu varsaymak doğru olmaz. Bu hikâyeler farklı dönemlerde, farklı anlatı tabakalarının birleşmesiyle oluşmuştur. Dua, şükür, kader ve sadaka gibi unsurlar anlatıya İslâmî bir ahlâkî çerçeve kazandırır; fakat masalın temel hareketi çoğu zaman ticaret, merak, servet ve olağanüstü kurtuluş etrafında döner. Sinbad bir kelâm âlimi gibi kader problemi üzerine düşünmez. O, başına gelenleri yaşadktan sonra dinî bir anlamlandırma diliyle anlatır.

Tam da bu noktada tevekkül ile girişimcilik arasında güçlü bir gerilim doğar. Tevekkül, insanın hiçbir tedbir almadan sonucu Allah'a bırakması değildir. İslâmî düşünce geleneğinde insanın sebeplere başvurma, çalışması ve ardından sonucu ilâhî takdire teslim etmesi beklenir. Sinbad da gemiye binmeden önce ticaret malı hazırlar, ortaklıklar kurar ve yolculuğa ilişkin kararlar alır. Fakat onun sürekli yeniden denize açılması, makul tedbir ile ölçsüz risk arasındaki sınırı bulanıklaştırır.

Sinbad her kurtuluşunda Allah'a şükreder; fakat rahatına kavuştuğunda tekrar aynı tehlikeli döngüye girer. Bu durumda şükür, insanı dönüştüren ahlâkî bir bilinç mi, yoksa felâket sonrasında söylenen geçici bir rahatlama cümlesi midir? Gerçek şükür yalnızca kurtulduğu için sevinmek değil, bağışlanan hayatın

sorumluluğunu taşımaktır. Sinbad'ın yedi kez denize dönmesi, onun şükür ile hırs arasında çözilemeyen bir ruhsal ve ahlâkî gerilim yaşadığını gösterir.

Daha sert bir soruyla karşılaşırız: İnsan kendi ihtirasıyla girdiği tehlikeden kurtulduğunda bunu bütünüyle ilâhî lütuf olarak anlatabilir mi? Elbette Sinbad fırtınayı yaratmaz, gemiyi bilerek batırmaz. Fakat serveti yeterli olduğu hâlde tekrar tekrar denize açılma kararını kendisi verir. Burada kader dili, insanî sorumluluğu perdeleme ihtimâli taşır. Kişi yanlış tercihinin sonuçlarını "takdir böyleymiş" diyerek görünmez kılamaz. Kader, insanın iradesini iptal eden bir mazeret değildir.

Odysseus ile Sinbad bu noktada birbirine yaklaşır. Odysseus Poseidon'un öfkesinden söz edebilir; fakat Polyphemos'a adını açıklayan kendisidir. Sinbad kurtuluşunu Allah'a bağlayabilir; fakat güvenli evinden ayrılarak yeniden denize açılan da kendisidir. Her iki anlatı, görünmeyen kudretin varlığı ile insanın eylem sorumluluğunu aynı anda taşımak zorundadır. Tanrılar veya kader, kahramanın bütün hatalarını üstlenirse anlatıdaki ahlâk ortadan kalkar.

Odysseus'un dinî dünyasında misafirperverlik de kutsal bir yükümlülüktür. Zeus, yabancıların ve konuğun koruyucusu olarak düşünülür. Bir yabancıyı doyurmak, güvenliğini sağlamak ve yolculuğuna yardım etmek yalnızca toplumsal nezaket değil, tanrısal düzenle uyumlu davranmaktır. Polyphemos'un asıl suçu tek gözlü olması değil, konuğu yemesidir. Taliplerin suçu ise kendilerine sunulan misafirperverliği yağmaya dönüştürmeleridir. Böylece din, toplumsal ilişkinin ahlâkî sınırını belirler.

Sinbad'ın dünyasında da misafir ağırlama, sadaka, cömertlik ve yoksula yardım dinî-ahlâkî değerlerdir. Zengin Sinbad'ın yoksul hamala ikramlarda bulunması ve hediyeler vermesi, servetin şükürle ilişkilendirilmesini sağlar. Ancak burada sınıfsal bir mesele vardır: Sadaka eşitsizliğin sonuçlarını hafifletebilir, fakat eşitsizliğin nedenini ortadan kaldırmaz. Zengin kişi yoksula yemek vererek merhamet gösterebilir; fakat yoksulluğu üreten düzeni sorgulamadığı sürece cömertlik, servetin ahlâkî dekoruna dönüşebilir.

Bu nedenle Sinbad'ın sadakası iki biçimde okunabilir. Birinci okumada o, yaşadığı felâketlerden sonra malın geçiciliğini anlamış ve servetini başkalarıyla paylaşmıştır. İkinci okumada ise servetini dağıtmadan, küçük bir bölümünü vererek zenginliğini vicdanen meşrulaştırmıştır. Dinî anlatının eleştirel gücü, yalnızca "Sinbad şükretti" demekle değil, şükürün hayatında hangi dönüşümü meydana getirdiğini sormakla ortaya çıkar.

Odysseus'un dünyasında ilâhî adalet, çoğu zaman ceza ve karşılık üzerinden görünür. Ölçsüzlük cezalandırılır, kutsal hayvanlara dokunmak felâket getirir, misafirlik yasasını çiğnemek ölümle sonuçlanır. Sinbad'ın dünyasında ise ilâhî rahmet ve kurtuluş daha belirgindir. Sinbad defalarca ölüme yaklaşır; fakat her seferinde beklenmedik bir çıkış bulur. Bununla birlikte bu fark kesin değildir. Yunan tanrıları yalnızca cezalandırmaz, korur ve yol gösterir; Sinbad'ın dünyasındaki ilâhî takdir de yalnızca merhamet değil, sınav ve ölüm ihtimâli taşır.

İki anlatı arasındaki gerçek ayrım, birinde çok sayıda tanrı, diğerinde tek Tanrı bulunmasından daha derindedir. Odysseus'un dünyasında insan, ilişkileri, iradeleri ve tutkuları bulunan tanrısal güçlerin arasında yön bulmaya çalışır. Sinbad'ın dünyasında ise insan, tek ilâhî irade karşısında kendi aczini kabul eder; fakat dünyevî sebepler içinde çalışmayı sürdürür. Biri kozmik çokluğun, diğeri teolojik birliğin hikâyesidir.

Fakat her ikisinin önünde aynı ahlâkî soru durur: Görünmeyen bir iradeye inanmak, insanı daha sorumlu mu yapar, yoksa ona mazeret mi sağlar? İnanç, insanın kibrini kırıyor mu ahlâkîdir. Kendi hatalarını kaderin arkasına saklıyorsa ahlâkın düşmanına dönüşür. Odysseus tanrılara rağmen değil, tanrısal sınırları öğrenerek eve dönebilir. Sinbad da yalnızca Allah'ın kendisini kurtardığını söyleyerek değil, bağışlanan hayatın hakkını vererek şükürünü tamamlayabilir.

Deniz, iki kahramana da insanın mutlak iktidar sahibi olmadığını öğretir. Fakat acziyetin bilgisi tek başına erdem değildir. İnsan güçsüzlüğünü kabul ettikten sonra daha ölçülü, daha adaletli ve daha merhametli hâle gelmiyorsa yaşadığı felâket yalnızca korku üretmiş demektir. Dinî tecrübenin asıl ölçüsü mucizevî kurtuluş değil, kurtulan insanın nasıl değiştiğidir.

Filozof Kirpi: "Kader, insanın hatalarını göğe havale etme sanatı değil; gücünün sınırını bilerek sorumluluğunu yere sağlam basarak taşımasıdır."

8. Edebî Yapı: Destan, Masal ve Anlatıcının İktidarı

Odysseus ile Sinbad'ın maceraları yalnızca yaşanmış olaylardan oluşmaz; anlatılmış, seçilmiş, büyütülmüş ve belirli bir düzene sokulmuş olaylardan meydana gelir. Deniz, gemi, canavar, fırtına ve ada kadar önemli başka bir unsur daha vardır: Anlatıcı. Çünkü kahraman yalnızca ölümden kurtulan kişi değildir; ölümden nasıl kurtulduğunu başkalarına kabul ettirebilen kişidir. Başından büyük felâketler geçen herkes kahraman olmaz. Kahramanlık, yaşanan tecrübenin anlatıya; anlatının da toplumsal hafızaya dönüşmesiyle kurulur.

Odysseus ile Sinbad bu bakımdan yalnızca yolcu değil, kendi efsanelerinin üreticileridir. Her ikisi de başına gelenleri anlatır, anlatırken kendisini yeniden kurar ve dinleyicinin gözünde belirli bir kimlik kazanır. Odysseus, yaşadıklarını Phaiakların sarayında anlatırken kayıp bir yabancı olmaktan çıkar, Troya'nın ünlü kahramanı hâline gelir. Sinbad ise Bağdat'taki konağında yedi yolculuğunu yoksul hamala aktarırken zenginliğini tesadüfî bir ayrıcalık olmaktan çıkarıp acı, cesaret ve tehlikeyle kazanılmış bir hak gibi sunar. İkisinde de anlatmak, geçmişte aktarmaktan daha fazlasıdır: Kimliği ve iktidarı meşrulaştırma eylemidir.

Odysseia, destansı yapısına rağmen doğrusal biçimde ilerleyen sade bir seyahat hikâyesi değildir. Anlatı, Odysseus'un Troya'dan ayrıldığı ânla başlamaz. Kahraman uzun zamandır kayıptır; İthaka'daki düzen çözülmekte, Penelope taliplerin baskısı altında kalmakta, Telemakhos babasının haberini aramaktadır. Odysseus ise Kalypso'nun adasında tutulmaktadır. Geçmişte yaşanan büyük maceralar, ancak kahraman Phaiakların ülkesine ulaştıktan ve kimliğini açıklamaya karar verdikten sonra kendi ağzından anlatılır.

Bu teknik, Odysseus'un hikâyesini yalnızca destanın konusu değil, destanın içindeki ikinci bir anlatı hâline getirir. Kahraman, anlatıcının yerini geçici olarak ele geçirir. Kiklopları, Kirke'yi, Sirenleri, ölümler ülkesini, Skylla'yı ve Kharybdis'i biz büyük ölçüde Odysseus'un ağzından öğreniriz. Böylece kritik bir sorun ortaya çıkar: Odysseus ne ölçüde güvenilir bir anlatıcıdır?

Odysseus'un en belirgin özelliklerinden biri söz söyleme, hikâye kurma ve inandırıcı yalanlar üretme yeteneğidir. Kimliğini saklaması gerektiğinde ayrıntılı geçmişler uydurur, gerçek ile kurmacayı ustalıkla birbirine karıştırır. Bu nedenle onun kendi maceralarını anlatırken bütünüyle tarafsız olduğunu varsayamayız. Polyphemos'un mağarasında yaşananları anlatan da, Sirenlerin sesini işiten tek kişi olduğunu söyleyen de, arkadaşlarının hatalarını aktaran da Odysseus'tur. Ölen adamlarının kendi anlatılarını kurma imkânı yoktur. Kahraman hayatta kalmış; dolayısıyla hikâyenin mülkiyetini de ele geçirmiştir.

Bu, Odysseus'un söylediklerinin bütünüyle uydurma olduğu anlamına gelmez. Mesele, anlatının kaçınılmaz olarak seçici olmasıdır. İnsan geçmişini aktarırken yalnızca ne olduğunu söylemez; olaylar içinde kendisine hangi rolü verdiğini de gösterir. Odysseus çoğu zaman akıllı, sabırlı ve tedbirli lider olarak görünür. Adamları ise meraklarına, açlıklarına veya itaatsizliklerine yenilen kişiler hâline gelir. Oysa liderin aldığı kararların arkadaşlarının ölümündeki payı daha fazla sorgulanabilir. Anlatıcı Odysseus, kendi sorumluluğunu azaltıp başkalarının hatalarını büyütme müsaittir.

Destan burada yalnızca kahramanlığın değil, hafızanın siyasetini kurar. Savaşta ve denizden sağ çıkan kişi, ölülerin hikâyesini de anlatma yetkisini kazanır. Fakat ölülerin sessizliği, anlatıcının masumiyetinin kanıtı değildir. Odysseus'un adamları konuşabilseydi belki başka bir *Odyseia* ortaya çıkardı: Komutanlarının gururu, merakı, gecikmeleri ve yanlış kararları hakkında daha sert bir destan.

Sinbad hikâyeleri ise daha açık bir anlatı katmanlaşmasına sahiptir. *Binbir Gece* geleneğinin genel çerçevesinde Şehrazad, kendi ölümünü ertelemek ve hükümdarın şiddetini durdurmak için hikâye anlatır. Bu ana anlatının içinde, yoksul bir hamal olan Sinbad, zengin denizci Sinbad'ın konağının önünde hayatındaki eşitsizlikten yakınıyor. Zengin Sinbad onu içeri çağırır ve yedi gün boyunca yedi yolculuğunu anlatır. Böylece hikâye içinde hikâye, onun içinde de başka yolculuk anlatıları açılır.

Bu yapı tesadüfî değildir. Şehrazad için anlatmak hayatta kalmanın aracıdır. Denizci Sinbad için ise zenginliğini açıklamanın ve meşrulaştırmanın. Her ikisi de sözün iktidarını kullanır; fakat farklı konumlardan. Şehrazad, hükümdarın ölüm buyruğu karşısında güçsüz görünür, ancak anlatının ertelenme gücüyle ölüm makinesini durdurur. Sinbad ise zaten güçlüdür; konağı, serveti, hizmetkârları ve sofrası vardır. Onun anlatısı iktidar kazanmak için değil, sahip olduğu iktidarı haklı göstermek için işler.

Yoksul hamalın şikâyeti aslında sınıfsal bir sorudur: Aynı adı taşıyan iki insandan biri neden ağır yükler taşıyarak yoksulluk içinde yaşarken diğeri bolluk içinde oturmaktadır? Zengin Sinbad bu soruya ekonomik sistemin analiziyle cevap vermez. Miras, ticaret düzeni, emek, şans ve toplumsal eşitsizlik üzerine düşünmez. Bunun yerine maceralarını anlatır. "Ben de acı çektim, ölümle yüzleştim, bu serveti kolay kazanmadım" der. Böylece sınıfsal soru, kahramanlık hikâyesine çevrilir.

Anlatının ideolojik marifeti burada açığa çıkar. Bir eşitsizliğin nedenlerini açıklamak yerine zenginin çektiği sıkıntıları göstermek, zenginliği ahlâkî bakımdan kabul edilebilir hâle getirebilir. Sinbad'ın hikâyeleri gerçekten büyük acılar ve tehlikeler içerir; fakat onun hayatta kalışı ile hamalın yoksulluğu arasında zorunlu bir ahlâkî bağlantı yoktur. Denizci Sinbad'ın gemi kazasından kurtulmuş olması, hamal Sinbad'ın neden ömür boyu yük taşımak zorunda olduğunu açıklamaz.

Bununla birlikte anlatı yalnızca tahakküm aracı değildir. Yoksul hamal, zengin Sinbad'ın sofrasına kabul edilir, hikâyeleri dinler, hediyeler alır ve başlangıçtaki öfkesi belirli ölçüde yatışır. Hikâye, toplumsal mesafeyi tamamen ortadan kaldırmasa da iki farklı hayatı geçici olarak aynı sofrada buluşturur. Bu bakımdan anlatı hem eşitsizliği örter hem de karşılaşmayı mümkün kılar. Söz, iktidarın hizmetinde çalışabileceği gibi insanları birbirlerinin hayatına açan bir geçit de olabilir.

Odysseus ile Sinbad arasındaki edebî fark, destan ile masalın zaman anlayışında da belirgindir. *Odyseia* büyük bir bütünlüğe yönelir. Her sapma, gecikme ve sınav sonunda İthaka'ya ulaşacak ana çizginin parçasıdır. Odysseus'un maceralarının sonu vardır; anlatı eve dönüş, tanınma ve iktidarın yeniden kurulmasıyla kapanır. Sinbad'ın yolculukları ise seri biçimindedir. Her hikâye benzer bir ritim taşır: Rahat hayat, yeniden denize çıkış, felâket, olağanüstü kurtuluş, servet ve Bağdat'a dönüş. Ardından döngü yeniden başlar.

Bu tekrar masalın kusuru değil, temel yapısıdır. Dinleyici her yolculukta farklı bir coğrafya ve canavarla karşılaşır; fakat tanıdığı anlatı düzenine geri döner. Tekrar, belirsizliğin ortasında güven üretir. Sinbad ne kadar korkunç olaylarla karşılaşsa karşılaşsın, dinleyici onun anlatmak için hayatta kaldığını bilir. Çünkü karşımızda yolculuk sırasında yaşanan olay değil, yolculuktan sonra anlatılan olay vardır. Anlatıcının mevcudiyeti, kahramanın kurtuluşunu baştan garanti eder.

Bu durum gerilimi ortadan kaldırmaz; fakat onu farklılaştırır. Dinleyici "Sinbad ölecek mi?" diye değil, "Bu kez nasıl kurtulacak?" diye merak eder. Odysseus için de benzer bir durum geçerlidir. Destanın başından itibaren onun eve dönüşü beklenir. Gerilim sonucun bilinmemesinden değil, sonuca hangi bedellerle

ulaşılabacağından doğar. Böylece her iki anlatı da ölüm ihtimâlini kullanır; fakat anlatıcının hayatta oluşu, ölümün mutlak tehdidini edebî bir oyuna dönüştürür.

Acının eğlenceye dönüşmesi de burada sorgulanmalıdır. Odysseus'un arkadaşlarının parçalanması, denizcilerin boğulması, Sinbad'ın arkadaşlarının ölmesi ve yabancı toplulukların felâketleri, dinleyici için heyecan verici macera unsurlarına dönüşür. Edebiyat acıyı görünür kılar; fakat aynı zamanda onu estetik hazza çevirebilir. Başkasının ölümünü hikâye olarak dinlemek, güvenli koltukta oturan insana ölçülü bir korku sunar. Okur fırtınayı yaşamak zorunda kalmadan fırtınanın heyecanını tüketir.

Bu nedenle macera edebiyatının ahlâkî sorusu şudur: Anlatı kurbanların acısını hatırlatıyor mu, yoksa onları kahramanın büyüklüğünü göstermek için dekor hâline mi getiriyor? *Odyseia*'da ölen denizcilerin çoğu isimlerini ve seslerini kaybeder. Sinbad hikâyelerinde gemi arkadaşları topluca ortadan kaybolabilir; onların aileleri, umutları ve korkuları anlatılmaz. Kahramanın merkezîliği, diğer hayatları gölgede bırakır. Edebî anlatı bir insanı ölümsüzleştirirken yüzlerce kişiyi anonimleştirebilir.

Yine de Odysseus ile Sinbad'ın anlatıcılığı, insanın felâket karşısındaki en önemli savunmalarından birini gösterir. Anlatılamayan acı, insanın içinde dağınık ve biçimsiz kalır. Hikâye, yaşananları sıraya dizer, sebep ile sonuç arasında bağ kurar ve korkuya bir sınır çizer. Odysseus anlatırken parçalanmış kimliğini yeniden toplar. Sinbad anlatırken yaşadığı felâketleri bir kader, başarı ve şükür düzenine yerleştirir. Hikâye, yaşanmış olanı değiştirmez; fakat insanın onun altında ezilmeden yaşayabilmesini sağlayabilir.

Ancak anlatmak aynı zamanda hükmetmektir. Hangi olayın önemli olduğuna, kimin suçlu veya kahraman sayılacağına, hangi ölümün hatırlanacağına anlatıcı karar verir. Odysseus kendi dönüşünün destanını kurar; Sinbad kendi servetinin menkıbesini. Biri siyasî iktidarını, diğeri ekonomik ayrıcalığını anlatı içinde haklılaştırır. Böylece kahramanlık, yalnızca tehlikeden sağ çıkmakla değil, sağ kalanın dünyayı kendi bakışına göre yeniden adlandırmasıyla oluşur.

Odysseus ile Sinbad'ın asıl ortaklığı belki de burada yatar: İkisi de denizden yalnızca bedenlerini değil, anlatma hakkını da kurtarır. Fakat eleştirel okur, kahramanın sözünü dinlerken geride kalan sessizliği de işitmek zorundadır. Çünkü her büyük macera anlatısının kıyısında, hikâyesi yazılmamış insanlar vardır.

Filozof Kirpi: "Kahraman, yalnızca ölümden dönen değil; ölümlerin sustuğu yerde kendi hikâyesini hakikat diye anlatabilen kişidir."

9. Sosyolojik Anatomi: Savaşçı Aristokrat ile Kozmopolit Tüccar

Odysseus ile Sinbad'ın deniz yolculukları, yalnızca iki insanın olağanüstü serüvenleri değildir. Her ikisinin arkasında belirli bir toplum düzeni, sınıf yapısı ve iktidar anlayışı vardır. Odysseus denize İthaka kralı, savaşçı aristokrat ve hâne reisi olarak açılır. Sinbad ise Bağdatlı, zengin, şehirli ve uzun mesafeli ticaretin imkânlarıyla yükselen bir tüccardır. Birinin toplumsal itibarı soy, toprak, savaş ve hükümlerlik üzerinden; diğeri itibarı mal, dolaşım, risk ve servet üzerinden kurulur. Bu nedenle Odysseus ile Sinbad'ı karşılaştırmak, yalnızca iki kahramanı değil, iki ayrı egemen insan tipini karşılaştırmaktır.

Odysseus'un dünyasında toplumsal düzenin merkezinde toprak vardır. İthaka'nın kralı olmak, belirli bir coğrafya üzerinde hükmetmek, bir saraya, hâneye, aileye, hizmetkârlara ve siyasî bağlılıklara sahip olmak demektir. Odysseus'un kimliği hareket hâlindeyken bile toprağına bağlıdır. Denizde yersiz yurtsuz kalsa da kendisini sürekli İthaka'nın hükümdarı olarak düşünür. Yolculuğunun nihai amacı yeni bir ülke kurmak veya başka bir toplumda yükselmek değil, mevcut egemenlik alanına geri dönmektir.

Bu bakımdan Odysseus'un serüveni, kaybedilen bir siyasî mevkinin yeniden ele geçirilmesidir. İthaka'ya dönüş yalnızca Penelope ile kavuşma değildir; tahtın, mülkiyetin ve ataerkil düzenin yeniden tesisi anlamına gelir. Sarayı işgal eden talipler yalnızca evlilik isteyen erkekler değildir. Onlar Odysseus'un yokluğunda hânesinin servetini tüketen, siyasî otoritesini aşındıran ve oğlunun geleceğini tehdit eden rakip bir aristokratlar topluluğudur.

Taliplerin Penelope ile evlenme arzusu, duygusal olmaktan önce siyasîdir. Penelope ile evlenecek kişi, Odysseus'un hânedeki ve belki de İthaka'daki yerini devralacaktır. Kadının bedeni, burada iktidarın aktarılacağı toplumsal bir geçit hâline gelir. Penelope'nin kiminle evleneceği, yalnızca özel hayatının değil, siyasî ardıllığın meselesidir. Bu nedenle Odysseus'un dönüşü, bir eşin evine gelişi kadar bir hükümdarın darbe girişimini bastırmasıdır.

Odysseus'un talipleri öldürmesi de bu açıdan yalnızca kişisel intikam değildir. O, hâne üzerindeki egemenliğini yeniden kurar. Yayını germesi, ok yarışmasını kazanması ve ardından silâha başvurması, hükmetme yeterliliğini bedensel ve siyasî olarak ispatlamasıdır. Ancak bu yeniden kuruluş barışçıl değildir. İktidar, hukukî müzakereyle değil, rakip erkeklerin topluca imha edilmesiyle geri alınır. Böylece *Odysseia*, aristokratik düzenin altında bulunan şiddet tekeli görünür kılar.

Odysseus'un dünyasında kral, savaşçı olmak zorundadır. Hükmetme hakkı yalnızca soydan değil, savaşta gösterilen yiğitlikten gelir. Fakat Odysseus'un aristokratik üstünlüğü, kas gücünden ibaret değildir. Mecliste konuşabilmesi, hile kurabilmesi, ittifakları yönetebilmesi ve doğru ânda kimliğini gizleyebilmesi onun siyasî kapasitesini oluşturur. O, hem savaş alanının hem saray entrikasının insanıdır. Bu bakımdan Odysseus, kaba kuvvet kullanan bir derebeyinden daha karmaşık bir egemenlik tipidir: Kılıç kadar söze, cesaret kadar bilgiye ihtiyaç duyar.

21

Sinbad ise farklı bir toplumsal dünyanın temsilcisidir. Onun itibarı bir toprak parçasına hükmetmesinden veya soylu bir aileye mensup olmasından doğmaz. Sinbad, servetini ticaret, seyahat ve fırsat sayesinde büyütür. Bağdat'taki konağı, onun miras aldığı aristokratik bir kaleden çok, dolaşan malın sabitlenmiş biçimidir. Denizde hareket eden servet, karada mimariye, hizmetkâra, sofraya ve toplumsal itibara dönüşür.

Odysseus için zenginliğin temeli toprak ve hâne iken Sinbad için malın dolaşımıdır. Odysseus'un iktidarı yerleşiktir; Sinbad'ınki hareketlidir. Odysseus ülkesini terk ettiğinde iktidarı zayıflar. Sinbad ise evinden ayrıldığında zenginleşme imkânı bulur. Birinin toplumsal gücü bulunduğu yerde kalmasına, diğerinin gücü yer değiştirmesine bağlıdır.

Bu fark, iki toplumdaki sınıf hareketliliğini de gösterir. Odysseus aristokratik dünyaya doğmuştur. Onun kral olabilmesi için yaptığı seyahatlerden servet kazanması gerekmez. Sinbad'ın toplumsal statüsü ise daha hareketlidir. Ticaret, risk ve talih sayesinde serveti büyüyebilir. Bu durum, Sinbad'ı modern anlamda kendi emeğiyle yükselmiş birey hâline getirmez; çünkü ticaret dünyasında sermaye, bağlantılar, gemiler ve büyük ölçüde şans belirleyicidir. Yine de onun itibarı yalnızca soyla açıklanamaz.

Sinbad'ın hikâyesinde yoksul hamalın bulunması bu nedenle tesadüf değildir. Aynı adı taşıyan iki erkek, Bağdat'ın sınıfsal uçlarını temsil eder. Biri sırtında başkalarının yükünü taşır; diğeri gemilerle uzak ülkelerin mallarını taşır. Hamalın bedeni yıpranırken denizci Sinbad'ın sermayesi büyür. Aynı şehirde, aynı adla yaşayan bu iki insan arasındaki fark, kaderin değil, toplumsal iş bölümünün ürünüdür.

Zengin Sinbad, hamalın isyanını duyduğunda onu cezalandırmak yerine konağına çağırır. Bu davranış ilk bakışta cömert ve medenîdir. Fakat ardından başlayan hikâye anlatımı, sınıfsal eşitsizliğin nedenlerini tartışmak yerine zenginin çektiği acıları öne çıkarır. Sinbad, servetinin kolay kazanılmadığını göstermek ister.

Başına gelen fırtınaları, esaretleri, açlıkları ve ölüm tehlikelerini anlatarak zenginliğini ahlâkî bir ödül gibi sunar.

Oysa hamalın gündelik hayatı da bedensel tehlike, yorgunluk ve güvencesizlik içermektedir. Fakat onun acısı destansı değildir. Çünkü her gün aynı sokakta tekrar eder; uzak adalar, dev kuşlar ve elmas vadileriyle süslenmemiştir. Edebiyat ve toplum, olağanüstü tehlikeye giren tüccarın acısını kahramanlık olarak görürken, her gün yük taşıyan işçinin acısını sıradanlaştırır. Sınıfsal eşitsizliğin en büyük marifeti, bir grubun eziyetini hikâyeleştirip diğerinin eziyetini görünmez kılmasıdır.

Sinbad'ın tüccar kimliği kozmopolit bir toplumsal yapıyı da temsil eder. Ticaret, farklı dillerden, dinlerden ve topluluklardan insanların karşılaşmasını zorunlu kılar. Tüccar yabancıyla konuşmak, yerel âdetleri anlamak, pazarlık yapmak ve farklı iktidar merkezleri arasında hareket etmek zorundadır. Bu nedenle Sinbad'ın dünyası, Odysseus'un savaşı dünyasına göre daha geçirgen görünür. Yabancı her zaman düşman değildir; müşteri, ortak, hükümdar veya kurtarıcı da olabilir.

Fakat ticaretin kozmopolitliği kendiliğinden eşitlik ve kardeşlik üretmez. Tüccar yabancıya ilgi duyabilir; ancak bu ilginin temelinde çoğu zaman ekonomik değer vardır. Uzak ülke, keşfedilecek bir insanlık alanı kadar elde edilecek malın kaynağıdır. Sinbad farklı toplumlarla karşılaşır, fakat onları çoğu zaman ne satılabileceği, ne alınabileceği veya kendisine nasıl yardım edebilecekleri üzerinden değerlendirir. Ticaret insanları birbirine bağlarken aynı anda onları hesaplanabilir çıkarların nesnesine dönüştürebilir.

Odysseus'un yabancıyla ilişkisi ise daha çok misafirperverlik ve siyasî güvenlik üzerinden şekillenir. Karşısındaki toplumun medenî olup olmadığını, yabancıyı ağırlayıp ağırlamadığına bakarak ölçer. Sinbad ise yabancı coğrafyanın güvenliğini, ticaret imkânını ve hükümdarın tutumunu değerlendirir. Odysseus'un sorusu "Beni misafir olarak koruyacaklar mı?" iken Sinbad'ın sorusu "Burada yaşayabilir, ticaret yapabilir ve buradan bir imkânla çıkabilir miyim?"dir.

İki kahramanın erkeklik biçimleri de farklıdır. Odysseus'un erkekliği savaşçılık, hâne reisliği, babalık ve siyasî egemenlik üzerinden kurulur. Onun karısı, oğlu, babası ve ülkesi vardır. Erkekliği, aile düzenine geri dönerek tamamlanır. Sinbad'ın anlatılarında ise aile hayatı oldukça siliktir. Onun kimliği daha çok bağımsız erkek yolcu, tüccar ve maceracı olarak biçimlenir. Bağdat'a döner, zenginliğini sergiler, misafir ağırlar; fakat karısı, çocukları veya aile sorumlulukları anlatının merkezine yerleşmez.

Bu sessizlik önemlidir. Sinbad'ın yeniden denize açılabilmesi, arkasında bıraktığı insanların kaygılarının görünmez olmasına bağlıdır. Onun macera özgürlüğü, varsa ailesinin duygusal yükünün anlatı dışında tutulması sayesinde romantikleştirilir. Erkek yola çıkar, kadınlar ve çocuklar bekler; fakat bekleyiş hikâyenin konusu yapılmaz. Odysseus anlatısında Penelope'nin bekleyişi merkezî olsa da onun da hayatı erkeğin dönüşüne bağlanmıştır. Kadın, hareket eden özne değil, erkeğin döneceği düzenin koruyucusudur.

Penelope'nin dokuduğu kumaş gece sökerek talipleri oyalaması, kadın aklının pasif olmadığını gösterir. O da Odysseus gibi zaman kazanır, hile kurar ve kimseye tam olarak teslim olmaz. Fakat onun hareket alanı sarayın içidir. Odysseus denizleri, adaları ve savaşları dolaşırken Penelope evin sınırları içinde direnir. Erkek hareket ederek, kadın bekleyerek kahramanlaştırılır. Bu paylaşım, ataerkil toplumun mekân düzenini açığa çıkarır: Dünya erkeğe, ev kadına tahsis edilmiştir.

Kirke, Kalypso ve Sirenler ise erkek yolculuğunun önündeki ayartıcı kadın figürleridir. Kadın, ya erkeği evine ulaştıran sadakat simgesi ya da onu yolundan alıkoyan tehlikedir. Bu ikili yapı, kadının bağımsız varlığını erkek kahramanın kaderine bağlar. Sinbad hikâyelerinde kadınların daha da silik olması, macera ve ticaret dünyasının erkekler arasında kurulmuş bir dolaşım alanı olduğunu gösterir.

Odysseus ile Sinbad'ın toplumsal dünyalarında hizmetkârlar, denizciler ve emekçiler de merkezde değildir. Odysseus'un gemisini kürek çeken adamlar, onun kararlarının sonuçlarını yaşar; fakat destan onların bireysel hayatlarını ayrıntılı biçimde taşımaz. Sinbad'ın gemilerindeki mürettebat, liman işçileri, hamallar ve üreticiler de servetin dolaşımını mümkün kılar; fakat hikâye zengin tüccarın gözünden anlatılır. Kahramanın hareketi, isimsiz emekçilerin bedeni üzerinde yükselir.

Biri savaşçı aristokrasinin, diğeri ticârî seçkinliğin anlatısı olsa da her iki kahraman da toplumun üst katından konuşur. Odysseus'un dönüşü, halkın kendi kendini yönetmesiyle değil, meşru kralın iktidarı yeniden almasıyla sonuçlanır. Sinbad'ın zenginliği de ortak refaha dönüşmez; cömert sofralar ve hediyeler aracılığıyla kişisel iyilik şeklinde dağıtılır. Her iki anlatı da yapısal eşitlik yerine iyi hükümdar veya cömert zengin fikrine yaslanır.

Bu noktada aralarındaki tarihî fark kadar ortak sınıfsal körlük de belirginleşir. Odysseus, adaletin kralın doğru hükmetmesiyle sağlanabileceğine inanır. Sinbad'ın dünyası ise zenginlinin cömertliğiyle yoksulun gönlünün alınabileceğini varsayar. Biri iktidarı, diğeri serveti ahlâklı kişinin eline teslim ederek sorunu çözeceğini düşünür. Oysa adalet, yalnızca iyi kral veya cömert tüccar meselesi değildir; insanların krala ve zengine muhtaç kalmadığı kurumların meselesidir.

Odysseus toprağa hükmeden savaşçı erkeğin, Sinbad dolaşan sermayeyi yöneten tüccar erkeğin simgesidir. Biri sarayı, diğeri pazarı temsil eder. Biri meşruiyetini geçmişten ve soydan, diğeri riskten ve başarı hikâyesinden alır. Fakat ikisi de kendi yükselişlerini mümkün kılan görünmez insanların emeğini büyük ölçüde hikâyenin dışında bırakır.

Bu nedenle sosyolojik bakış, kahramanın yüzüne hayranlıkla bakmakla yetinmez. Gemiye kimin yaptığını, küreği kimin çektiğini, yükü kimin taşıdığını, sarayı kimin temizlediğini ve kahramanın yokluğunda kimin beklediğini sorar. Çünkü her kahramanlık anlatısının arkasında, adı söylenmeyen bir emek topluluğu vardır.

Filozof Kirpi: "Odysseus'un tahtını savaşçılar, Sinbad'ın sofrasını hamallar taşıdı; tarih ise yükü değil, yükün üzerinde oturanı kahraman yazdı."

10. Eve Dönen İnsan ile Yola Yeniden Çıkan İnsan

Odysseus ile Sinbad'ın hikâyeleri sona erdiğinde iki kahraman da evindedir. Odysseus İthaka'ya ulaşmış, Penelope'ye kavuşmuş, talipleri öldürmüş ve parçalanan hükümlanlığını yeniden kurmuştur. Sinbad ise her yolculuktan sonra Bağdat'a dönmüş, servetini çoğaltmış, sofralar kurmuş ve yaşadıklarını başkalarına anlatmıştır. İlk bakışta ikisi de yolculuğun nihai ödülüne erişmiştir: hayatta kalmak ve eve dönmek. Fakat iki anlatının derininde farklı bir hakikat vardır. Odysseus'un hikâyesi eve dönmenin, Sinbad'ın hikâyesi ise eve döndükten sonra orada kalamamanın hikâyesidir.

Odysseus'un bütün yolculuğu tek bir merkeze yönelir: İthaka. Bu küçük ada, coğrafi büyüklüğünden çok sembolik ağırlığıyla önemlidir. İthaka yalnızca Odysseus'un doğduğu, hükmettiği ve ailesini bıraktığı yer değildir. Onun kimliğinin doğrulanabildiği tek dünyadır. Başka ülkelerde kahraman, yabancı, kazazede, savaşçı, yalancı veya misafirdir. İthaka'da ise aynı anda Laertes'in oğlu, Penelope'nin eşi, Telemakhos'un babası ve ülkenin kralıdır. Eve dönmek, dağılmış kimlik parçalarının aynı bedende yeniden birleşmesidir.

Sinbad'ın Bağdat'ı ise farklı bir işleve sahiptir. Bağdat onun kimliğinin tek kaynağı değil, hareketinin başlangıç ve dönüş noktasıdır. Denizde servet kazanır, fakat kazancını Bağdat'ta toplumsal itibara çevirir. Uzak diyarlarda hayatta kalan bir kazazede iken, kendi konağında hizmetkârları, sofraları ve dinleyicileri bulunan

zengin bir tüccardır. Sinbad'ın evi, Odysseus'un İthaka'sı gibi kaybedilmiş bir özü temsil etmez; yolculuklar arasında servetin, hikâyesinin ve benlik gösterisinin toplandığı bir merkezdir.

Bu nedenle iki kahramanın hareketi aynı değildir. Odysseus'un yolu kapanmak ister. Sinbad'ın yolu ise her kapanışta yeniden açılır. Odysseus için deniz bir gecikmedir; Sinbad için çağrı. Odysseus dalgalarla mücadele ederek yurduna ulaşmaya çalışır. Sinbad, yurdunun güvenliğini bir süre tattıktan sonra dalgaların belirsizliğini yeniden arar. Biri yolculuğu bitirmek, diğeri bitmiş yolculuğun sessizliğinden kaçmak ister.

Bu fark, iki ayrı insan tasavvurunu açığa çıkarır. Odysseus yerleşik insanın kahramanıdır. Onun dünyasında insanın gerçekliği; ait olduğu toprak, aile, soy, hâne ve siyasî düzenle tamamlanır. Yabancı ülkeleri görmek önemlidir; fakat insanın nihai ölçüsü gördüğü yerlerin sayısı değil, dönebildiği evdir. Odysseus dünyanın büyüüne kapılsa da İthaka'dan vazgeçmez. Kalypso'nun ölümsüzlük teklifini reddeder; çünkü ölümsüzlük bile aidiyetin yerini tutmaz.

Sinbad ise hareket hâlindeki insanın kahramanıdır. Onun dünyasında kimlik yalnızca miras alınmaz; risk, seyahat, alışveriş, kayıp ve yeniden başlangıç içinde üretilir. Sinbad, her yolculuğunda önce malını ve güvenliğini kaybeder, ardından başka bir biçimde yeniden kurar. Böylece benliği sabit bir öz değil, sürekli değişen şartlara uyum sağlayan bir hareket kabiliyeti hâline gelir. O, dünyayı dolaştığı için Sinbad'dır; evinde kaldığında yalnızca zengin bir Bağdatlıdır.

Odysseus'un şartlara uyum sağlayan bir hareket kabiliyeti hâline gelir. O, dünyayı dolaştığı için Sinbad'dır; evinde kal sorusu şudur: İnsan bütün dünyayı gördükten sonra evine dönebilir mi? Coğrafi olarak dönebilir; fakat ruhsal olarak aynı yere dönemez. Yirmi yıllık savaş ve yolculuk, Odysseus'u değiştirmiştir. Penelope yaşlanmış, Telemakhos büyümüş, sarayın düzeni bozulmuştur. Döndüğü ev, bıraktığı ev değildir; dönen adam da giden adam değildir. Bu nedenle dönüş, geçmişin yeniden elde edilmesi değil, değişmiş insanların birbirini yeniden tanımasıdır.

Odysseus'un yatağının sırrı burada anlam kazanır. Zeytin ağacının gövdesi çevresinde yapılmış, yerinden oynatılamayan evlilik yatağı, değişen dünyanın içindeki sabitliği temsil eder. Penelope, yatağın taşınmasını istediğini söyleyerek Odysseus'u sınar. Odysseus yatağın nasıl yapıldığını anlattığında kimliği doğrulanır. İnsan değişmiştir; fakat paylaşılan hafızanın bazı kökleri yerinde durmaktadır. Ev, duvarlardan önce iki insanın birlikte bildiği sırdır.

Sinbad'ın sorusu ise başkadır: İnsan kurtulduğu tehlikeye neden yeniden döner? Bu sorunun tek bir cevabı yoktur. Servet arzusu, merak, can sıkıntısı, toplumsal itibar, tehlikenin ürettiği yoğunluk ve kendisini yeniden sınama ihtiyacı bir araya gelir. Sinbad'ın evinde kalamaması, insanın güvenliği arzuladığı kadar güvenlikten sıkılabildiğini gösterir. Bazen insanın en büyük korkusu ölüm değil, tekrarın içinde silinmektir.

Fakat Sinbad'ın hareketi bütünüyle özgürlük değildir. Yolculuk zamanla onun üzerinde bir tahakküm kurar. Başlangıçta Sinbad denize çıkmayı seçer; fakat tekrarlar arttıkça deniz onu seçmeye başlar. Artık yola çıkmak yalnızca iradî karar değil, kimliğini koruma zorunluluğudur. Hikâyesi olmayan Sinbad, servetine rağmen sıradanlaşacaktır. Bu nedenle yeni yolculuk ona yalnızca yeni mal değil, yeni bir benlik sağlar. Macera, özgürlüğün olduğu kadar bağımlılığın da biçimi olabilir.

Odysseus da eve dönerek bütünüyle huzura kavuşmaz. Eve dönüşü, taliplerin öldürülmesiyle tamamlanır. İthaka'yı geri alabilmek için kan döker. Böylece ev, masum güvenli alan olmaktan çıkar; iktidarın yeniden kurulduğu şiddet mekânına dönüşür. Odysseus'un nostaljisi yalnızca aile sevgisi değil, hükmetme arzusunu da taşır. Eve dönen insan, kaybettiği şefkati aradığı kadar kaybettiği otoriteyi de geri ister.

Sinbad'ın Bağdat'a dönüşleri de saf bir huzur değildir. O, servetini sergiler, yoksul hamala hikâyelerini anlatır ve cömertlik gösterir. Fakat bu anlatılar, toplumsal eşitsizliği tamamen sorgulamaz. Sinbad'ın çektiği acılar,

zenginliğinin ahlâkî bedeli gibi sunulur. Böylece yolculuk, ekonomik üstünlüğün meşruiyet hikâyesine dönüşür. Odysseus eve dönerek siyasî iktidarını; Sinbad eve dönerek ekonomik iktidarını yeniden kurar.

İki kahramanın ortaklaştığı en güçlü yer ise hafızadır. Odysseus'un kimliği hatırlanmakla, Sinbad'inki anlatmakla korunur. Odysseus'un eve dönüşü tanınma sahneleriyle ilerler: Köpeđi Argos onu kokusundan tanır, yaşlı dadısı yarasından, Penelope yatağın sırrından. Sinbad ise kimliğini başkalarının tanımasına bırakmaz; kendi hikâyesini kendisi kurar. Odysseus geçmişinin işaretleri tarafından doğrulanır. Sinbad geçmişini sözle yeniden üretir.

Burada iki farklı ölümsüzlük biçimi ortaya çıkar. Odysseus'un ölümsüzlüğü destanın, Sinbad'inki masalın içindedir. Her ikisi de bedensel ölümü aşamaz; fakat anlatı içinde sonsuz yolculuğa mahkûm edilirler. Odysseus her okurda yeniden İthaka'ya döner. Sinbad her anlatıda yeniden gemiye biner. Edebiyat onların yolculuklarını bitirmek yerine tekrar ettirir. Kahramanın ölümsüzlüğü, huzura kavuşamamasıdır.

Mitolojik ve dinî açıdan her iki hikâye de insanın mutlak egemenlik sahibi olmadığını gösterir. Odysseus tanrıların öfkesi, kaderin sınırı ve tabiatın gücü karşısında küçüldür. Sinbad Allah'ın takdiri, fırtına ve tesadüf karşısında aczini fark eder. Fakat ikisi de edilgen değildir. Dua eder, düşünür, hile kurar, sabreder, çalışır ve uygun ânı beklerler. Kader onları kuşatır; fakat onların yerine yaşamaz.

Antropolojik açıdan iki kahraman da yabancıyla karşılaşmanın insanı dönüştürdüğünü gösterir. Fakat bu karşılaşmalar her zaman eşit ve masum değildir. Odysseus yabancıyı Yunan dünyasının medeniyet ölçüleriyle değerlendirir. Sinbad uzak halkları çoğu zaman ticaret, tehdit veya tuhaflık üzerinden anlatır. Yolculuk insanın ufkunu genişletebilir; fakat ön yargılarını da uzak coğrafyalara taşıyabilir. Bir insanın çok yer görmesi, otomatik olarak çok şey anlaması demek değildir.

25

Psikolojik açıdan Odysseus ile Sinbad, insan ruhunun iki temel ihtiyacını temsil eder: kök ve ufuk. İnsan bir yere ait olmak, birileri tarafından tanınmak ve dönebileceği bir ev bulmak ister. Fakat aynı insan, bulunduğu yerin sınırlarını aşmak, bilinmeyeni görmek ve başka bir hayata dokunmak da ister. Kök olmadan savrulur; ufuk olmadan daralır. Odysseus kökün, Sinbad ufkun aşırılığını taşır.

Odysseus'un tehlikesi, evi mutlaklaştırmasıdır. Ev, aidiyetin yanında mülkiyet ve hükümranlığa dönüşebilir. Sinbad'ın tehlikesi ise yolu mutlaklaştırmasıdır. Yolculuk, özgürlüğün yanında açgözlülük ve sorumsuzluğa dönüşebilir. Biri yerleşikliğin, diğeri hareketliliğin karanlık yüzünü gösterir. İnsan ne yalnızca eve kapanarak ne de sonsuza kadar yollarda kalarak tamamlanabilir.

Bu iki anlatının modern insan için taşıdığı anlam tam da burada belirir. Bugünün insanı bir yandan Odysseus gibi evini, kimliğini, geçmişini ve ait olduğu yeri arıyor; diğeri yandan Sinbad gibi yeni şehirlerin, yeni işlerin, yeni tüketimlerin ve yeni deneyimlerin peşinde koşuyor. Dijital çağ, insana dünyayı ekran üzerinden dolaşma imkânı verirken, kendi evinde yabancılaşma ihtimâlini de büyütüyor. İnsan sürekli bağlantı hâlinde, fakat çoğu zaman hiçbir yere bağlı değil. Çok şey görüyor, az şeye dokunuyor; sürekli hareket ediyor, fakat nereye döneceğini bilmiyor.

Odysseus bize insanın bir eve ihtiyacı olduğunu öğretir. Sinbad ise hiçbir evin insanın bütün arzusunu içine alamayacağını. Odysseus'un hakikati aidiyettir; Sinbad'inki açıklık. Fakat ikisi de tek başına yeterli değildir. Sağlıklı insan ne kökünü putlaştırır ne ufkü tüketim alanına çevirir. Evini sever, fakat onu hapishane yapmaz. Yola çıkar, fakat geçtiği yerleri ganimet saymaz. Döner, fakat döndüğünde aynı insan olmadığını kabul eder.

Sonunda Odysseus ile Sinbad iki ayrı denizin kahramanları olmaktan çıkar ve insanın içindeki iki sese dönüşür. Bir ses, "Dön, seni tanıyanlar var" der. Diğeri, "Git, henüz tanımadığın bir dünya var" diye fısıldar. İnsan ömrü, bu iki çağrı arasındaki gerilimdir. Belki bilgelik, birini susturmak değil; ne zaman dönmek, ne zaman gitmek gerektiğini bilmektir.

Çünkü her yolculuk cesaret değildir; bazıları kaçıştır. Her dönüş de sadakat değildir; bazıları korkudur. İnsan ne denize açıldığı için kahraman ne de evine döndüğü için bilgedir. Kahramanlık, yol ile ev arasındaki ahlâkî ölçüyü koruyabilmektir.

Filozof Kirpi: "Odysseus insana dönecek bir yer gerektiğini, Sinbad ise insanın döndüğü yere bütünüyle sığmadığını öğretti; bilgelik, ev ile ufuk arasında ruhunu kaybetmeden yürüyebilmektir."